

Hon. Rédaction
de la Revue arménienne HANTESS
au Couvent des R.R. P.P. Méchitharistes
à VIENNE
VII Mechitharistingasse 4

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

23^{րդ} ՏԱՐԻ

1893

ՆՈՅՆՄԱՐԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐԼՁՄԱՆԻ Մ'ԱՌՋԵՒ	497
ՆԱՄԱԿ ՇԻՔԱԿՅՈՅԷ	502
ԻՄ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԷՍ	507
ԳԻՆԵՐԳ	513
ԱՂԵՏԱՐԵՐ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ	515
ԿԻՆՆ ԻՐԲԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ	520
ԿԱՐԵՆԱՅ ՇԱՐԺՈՒՄ	525
ԻՄԱՍՏԱՍԷՐ ՄԱՆԿԻԿ ՄԸ	529
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԵՍՁՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳ. Ս. ՄԵՍՐՈՊ. ԵՒ ՀՈՒՓՍ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ ԶՄԻՒԿՆԵՐՈՅ 1889—90—91	532
ՅՈՐՆԻԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ	540
ԱԶԳ.	543

ԶՄԻՒՈՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Ա Մ Ս Ա Ք Ե Ր Ք

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԻԳ. ՏԱՐԻ

1893

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ Մ'ԱՌՋԵԻ

Գիշերն ի բուն անձրևն չիթ առ չիթ ոռոգած էր չոր հողն, իսկ առաւօտ գեղածիծաղ արևն իր ջերմ ճառագայթներով կ'ցափեցնէր տամուկ քաղաքն և խրախոյս կ'տար անմոռաց կենդանի արարածներու երթալ ի գերեզմատունն կատարելու իրենց սիրոյ պարտքն:

Մեռելոց օրն էր:

Ամեն կենդանի էակ՝ ըստ իր կարծեաց ու հոգեկան տրամադրութեանց՝ կ'ըմբռնէ այս օրն: Եթէ ոմանք սրտայոյզ կ'ընեն իրենց վաղամեռիկ սիրականն, օտարն անտարբեր աչօք կ'նկատէ այդ կորուստն: Եթէ այլք՝ արտասուօք կ'ողբան իրենց պաշտելիներն, չատերն սառն սկեպտիկեան ակնարկով մը կ'ընեն այդ պիտիներն: Վերջապէս այնպիսի օր մ'է որ յիշեցնել կ'տայ պէս պէս անցեալ զժբաղդութիւններ, տառապանքներ և թերևս ալ ոմանց անկուր յաջողութեանց սկզբնաւորութիւններն:

Ո՞վ գիտէ, քանի՛, քանի՛ սրտեր դողա՛ւար կ'աբախեն ի տես այս օրուան՝ որ մահուան մութ ու լոխն քողին հետ սքօղած, ջնջած են գաղտնիք մը, կորդած են հարստութիւն մը, յափըշտակած են իրաւունք մը: Եւ քանի՛ քանի՛ սրտեր այլայլուն՝ կ'իշխեն թէ անիրաւութեան զոհ, զրկանաց սահմանեալ, տառապանաց մատնուած են սիրականի մը անակնկալ կորստեան առջև չիփթած ու խելակորոյս:

Ահա այսպիսի յիշատակներ զարթեցնող օրուան մը այդուն, գոց կառք մը կ'սահի քաղքին մութ ու մոլար փողոցներէն և և կ'ընէ քաղքէն դուրս առաջնորդող մեծ պողոտան, յափ ու սահուն գլորումով:

Կառքն կէս ժամու չափ այսպէս թաւտելէն վերջ՝ հայոց գերեզմանատան վանդակադրան առջև կանկ կ'առնու:

Մեռելապահն դէպի դուռ կ'դիմէ և ի տես երիտասարդի մը որ կ'երևի կառքի խորն, կ'փութայ աճապարանօք՝ կռնակի վրայ բանալ երկու վանդակներն: Յայտնի կ'երևի թէ այցելուն անծանօթ մը չէ և սովորական հիւր մ'է՝ գերեզմանատան հաւմար:

Կառքն վանդակադռէն ներս կ'սահի և պահապանի տնակին առջև կանկ կ'առնու, մինչ կառքի դռնակն բացուելով դուրս կ'ենէ 30-32 տարեկան երիտասարդ մը: Սէւեր հագած, սև ձեռնոցներ, սև թաւիչէ գլխարկ մը՝ որու վրայ կ'երևի սգոյ քօղն:

Սևակն աչեր, թաւ յօնքերով զարդարուն, տփգոյն դէմք մը, սև գիսակ որ կ'վերջանայ փոքրիկ սրամօրուսով մը, ահա այս է անծանօթ երիտասարդի նկարագիրն, որ՝ ուղղելով իր սէգ հասակն՝ հանդարտ քայլերով կ'սկսի յառաջանալ դէպի ծանօթ փոս մը, մինչ կառապանն չքեղ պսակ մը և ծաղկանց փունջ մ'առած իր թևոց մէջ՝ անոր շաւղին վրայ կ'ուղղուի անհոգ, գրեթէ զուարթ քայլերով:

Այդու նորածին նշոյլներուն հետ եթէ չճշուողէին հոլաթև արտօյտն ու ճնձղուկ, եթէ իրենց երգերով ու դայլայլերով չլեցնէին օդն, թերևս կարելի պիտի լինէր լսել երիտասարդ այցելուին սրտի տրոփումներն, որ իր կուճքի ելևեջովն ակն յայտնի կ'պատկերացնէր իր վրդովն ու յուզումն և որու գոյնն արդէն դժգոյն՝ կ'ստանար դեղնութիւն մը մահաստուեր:

Երիտասարդն կանկ առաւ թևերն ի ծալ, փոսի մ'առջև՝ որ գրեթէ հարթ, հաւասար կ'մնար հողին հետ և սկսաւ ակ-

նապիւղ դիտել թերեւ տեսնելու, թափանցելու ճգնելով այն էակն որ անդ կ'հանդէպէր: Ասլա մթազնեցան նորա աչերն, երկիր երերաց կարծես իր ոտից տակ, իր ծնկանց վրայ ընկաւ այդ փոսի եզրն և սկսաւ դառնապէս հեծկլտալ:

Այսպէս, երկար շատ երկար ժամանակ մնաց անդ այդ դիրքին մէջ, մերթ հառաչանքներով, մերթ լալագին, մերթ բռննցասման արցունքներով և անդադար ողողելով այդ փոսն որ կարծես անկուշտ ու անգթօրէն կ'ծծէր սիրակէզ սրտէ մը հոսող այս արցունքներն:

Վերջապէս ելաւ, կանգնեցաւ՝ երիտասարդն իր ոյժերն ամփոփելու ջանադիր, իր տրտասուքն զսպելու ճգամբ լի, և դառնալով՝ առաւ իր քով գտնուած պսակն, զետեղեց հողակոյտին վրայ, և ծաղկանց փունջն քակելով սփռեց ամենուրեք: Այսպէս ահա հոգածութեամբ տրուած այս նուէրն միանդամայն աղօթք մը, պաղատանք մը, պաշտում ու հիացում մը կ'արտայայտէր: Այլ ևս հոգն չէր որ կ'երևէր այլ ծաղիկներով պնտուած անկողին մ'որում առջև տամուկ աչերով կ'երազէր անծանօթն՝ անփոյթ՝ իր շուրջն լուող չլուկներու, անհոգ այն երկսեռ բազմութեան որ հետզհետէ գերեզմանատունն կ'սուժէր, անտարբեր՝ այն ծիծաղներու ու փափսուքներու որ շատեր կ'փոխանակէին ի տես իր յուզեալ և վշտակիր դէմքին:

Արեւու ճառագայթ մը՝ կարծես յերկնուստ զրկուած՝ իրր իր վշտի ու տառապանաց սփոփում, իր հոգւոյ վէրքին դարման, իր կաերվեր սրտին սպեղանի, ուղղուեցաւ երիտասարդին մթաստուեր ճակտին վրայ և զրգիւ եղաւ անոր՝ սթափելու իր խոր թմրութենէն: Եւ իրաւի՝ երիտասարդն ցնցուեցաւ, անգամ մ'ալ ծռեցաւ իրր կենդանի էակի մը, իրր սիրականի մը, իբր պաշտելիի մը, համբոյր մը զետեղելու հողակոյտին վրայ, ասլա քաղեց վարդ մը այդ շիրմէն, պահեց իր կուրծքին վրայ և մեղմիկ մրմնջեց մի քանի բառեր որ խեղդուկ մրմունջներու հետ կ'որոտեցան և որոնք թերեւ սահմանեալ էին լսելի լինելու միայն այն էակէն որ անշուշտ այսքան հոգածութեանց ու դուրդուրալի սիրոյ արտայայտման առջև շնորհապարտ՝ կ'թռչէր աներևոյթ ոգւով երիտասարդի շուրջն բոլորանուէր:

Մեռելոյ անծանօթ խնկարկուն երբ կ'պատրաստուէր ակնածութեամբ, խոնարհելով վերջին անգամ մ'ալ՝ ետ քաշուիլ և մեկնիլ, զգաց որ ձեռք մը կ'ծանրանայ իր ուսին վրայ: Արտասուօք ողողուն դէմքն դարձուց տեսնելու համար: Դէմքն

չառագունեցաւ, ապա դեղնեցաւ, քայլ մ'ընկրկեց իժէ մը խայթուածի նման և հաստատուն սպասեց որ իր խորհուրդնե-
րըն, իր յոյզերն խանգարող նորեկն իրեն խօսք ուղղէ:

Երկար չսպասեց, որովհետև նորեկն ըսաւ իրեն աղու և
ծաղրական ձայնով մը՝ որ սակայն չէր կարող սքօղել իրական
բարկութեան ու ցամառն բռնադրօսիկ շեշտ մը:

— « Պարօն ո՞վ ես դու » :

* * *

Ծագ-Գիւղէն էր Կարօ: Մանուկ հասակէն յառաջագէմ իր
դասընկերներու մէջ որ կ'յաճախէին զիւղի խեղճուկ դպրա-
տունն: Քիչ ժամանակի մէջ ուսած էր կարգաւ, կարգացածն
հասկնալ ու բացատրել, մաքուր գրել: Հայրն աւելի ուսում
տալու համար իր զաւակին զրկած էր զայն ի Կարին Սանասար-
եան վարժարանն և անդ իր դպրոցական չրջանն աւարտելէ
վերջ կ'վերագառնար Կարօ ծննդավայրը 18 տարեկան հասակ-
ին մէջ:

Կարօ իր մարենի տունն դառնալով չդադրեցաւ մշակելու
իր միտքն ու միշտ հետամուտ ուսման և գիտութեան կ'ջանար
բեղմնաւորել ու կրթել իր միտքն ու հոգին:

Այս միջոցին էր որ Կարօ զգաց թէ պարապութիւն մը նշ-
մարելի է իր շուրջն, ջանադիր եղաւ մեկնել ու լուծել այն
ձանձրոյթի նմանող զգացումն որ կ'համակէր իր սիրտն ու
կ'ազդէր իրեն մեղմաղճոտութիւն ու թոյլութիւն: Քիչ ժամա-
նակէն վերջ ըմբռնեց որ իր բանաստեղծական աւիւնով լի
սիրտն պարապ մ'ունի և գուն գործեց զայն գոհացնելու:

Ինչպէս ամեն երեւոյթարդ՝ Կարօ ևս սիրեց անբիծ ու մա-
քուր գործով գեղանի կոյս մը որ գիւղին մեծամեծներէն
միոյն ազդիկն էր:

Գրեթէ վեց ամիս գաղտնապէս սիրեցին զիրար անդադար
այս դեռատի երկու սրտերն: Բայց Կարօի սէրն ամեն ժամ ու
րոպէ կ'բորբոքէր և տղայական համակրութեամբ սկսուած
առեւերոյթ պարզ զգացումն կ'ձուլուէր բուռն ու ճմարիտ
սիրոյ կաղապարին մէջ:

Երբ այսպէս Կարօ ու Վարդանոյշ կ'սիրէին զիրար խելա-
յեղ, ուրախալի լուր մը կ'հասնէր ի Ծագ գիւղ: Կարօի հա-
րուստ, ամուրի հօրեղբայրն, որ Խլմիրի չրջականերն ագարակնե-

բու և ջաղացներու տէր էր, կ'փափաքէր որ Կարօ Եւրոպա երթայ մշակութեան ու հողագործութեան արհեստն ուսնի, հողագէտ մը դառնայ և ի դարձին իր ագարակներու տեսչութիւնն ստանձնէ:

Ուրախութիւնն անչափ էր Կարօի ընտանեաց համար: Բայց Կարօի համար այս լուրն դառն ու սգալի եղաւ: Իր սիրական Վարդանոյչէ բաժնուելու մտածումն իրեն անհանդուրժելի կ'երևէր և զնէ թողուլ, հեռանալ իրեն սոսկում ու ահ կ'ազդէր: Ինչպէս բոլոր գիւղն, նոյնպէս և Վարդանոյչ լսեց այս լուրն և զարմանալի երևցաւ Կարօի որ փոխանակ Վարդանոյչն տխուր տեսնելու, ընդհակառակն զնէ արի ու քաջ դտաւ, որ իր որոշման մէջ անյողդդ՝ քաջալերեց ու խրախուսեց Կարօն, գովելով անոր հօրեղբօր բարերար ողին և վեհանձն որոշումն: Յոյց կ'տար նէ այն փայլուն ապագան որ կ'բացուէր Կարօի համար և որու երջանկութեան օր մը մասնակցելու երազն անոր բացատրելով քաջալերիչ ու սիրակէզ հրեշտակի մը պաշտօնն ի գործ կ'դնէր անվշտ:

Վերջապէս հասաւ այն օրն որ Կարօի համար սուգի օր մ'եղաւ: Վարդանոյչի հետ Կարօի վերջին բաժանումն սրբաւարժ ու միանգամայն սրտաճմիրի էր լաց, ողբ ու վշտի հետ խառնուեցաւ՝ նաև ապագայ յոյսերու առջև՝ երջանկութիւնն ու ժպիտ:

Կարօ մեկնեցաւ ի Մօնթէլիէ:

Նօթ տարուան շրջանէ մ'ետք կ'դառնար իր տոհմային տունըն: Եւ իր նոր ասպարիզին մէջ մտնելէ առաջ նախ պարտ համարած էր գրկել իր հայրն ու մայրն և իր սիրահար սրտին վրայ սեղմել միանգամայն իր երազոց պաշտելին:

Նոյն վիճակին մէջ կ'գտնէր իր գիւղն, ամեն ինչ իրեն ծանօթ ընթացքով մնացած էր անդ: Իրեն համար միակ փոփոխութիւն կրող էակն եղած էր Վարդանոյչ, որ մեծցած ու միանգամայն գեղեցկացած էր և Կարօի՝ զոր այժմ «պարոնը» կ'կոչէր, համայն գիւղացին, հիացում ու սքանչացում կ'ընդհարէր:

Կարօ ուրախութեան վերին կատարն կ'դնուէր: Սակայն մի քանի անլուր դէպքեր մթազնած էին անոր ճակատն: Իր հօրեղբայրն, որ այնքան բարութեամբ լցած էր զինք, այժմ որ ամուսնացած էր, նախկին աշխոյժն ցոյց չէր տար իրեն վերագարձին նկատմամբ և թէև մէկ կողմն գոհ կ'լինէր Կարօ որ իր սիրականին մօտ կ'գտնուէր, բայց միւս կողմէ իր ապագայի

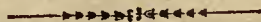
յորդարման ժամ առաջ հասելիլ իր միակ մտածումն դարձած էր:

Այս անստոյգ վիճակին մէջ կ'տատանէր, երբ իաղղն իրեն յաջող դարձ մը ցցուց: Հօրեղբայրն լիակատար վստահութեամբ կ'յանձնարարէր իրեն նոյն շրջանակին մէջ հողեր գնելու և մշակութեան գործը սկսելու, մանաւանդ անջիւղնի, որու մասին մեծ յոյսեր կ'ակնկալէր ապագայի մէջ:

Այսպէս ահա Կարօ իր երկրէն հեռանալու չստիպուելով միշտ իր պաշտելի Վարդանոյշին մօտ պիտի գտնուէր:

(Շարունակէն)

Հ. Մ.

ՆԱՄԱԿ ՇԻՔԱԿՈՅԷ

(Սէր մանաւոր Քրիստոսին)

ԵԼԵԿՏՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՒՐ ՇԷՆՔՆ. — Այն արագա-
սահ «հոսանումն» զոր գիտնականք ելեկտրականութիւն կոչել
սովոր են՝ Գօլլմպեան Արուեստահանդիսի ամենաուշագրաւ և
չաշեկան հանդամանաց մին կը կազմէ, և այս յօդուածով պի-
տի աշխատիմ գաղափար մը տալ Սպիտակ քաղքի մէջ դու-
րածուած ելեկտրականութեան վրայ առ հասարակ և սոյն զի-
տութեան յատկացեալ շէնքի պարունակութեանց վերաբեր-
մամբ:

Պատմաբանք կը հաւաստեն մեզ և խարխուլ աւերակք կը
հաստատեն զնոյն թէ՛ Յունական քաղաքակրթութիւնն իրր
կտակ աշխարհի թողուց «բէն» իւր ընդարձակ առմամբն-
Հռովմէականն օրէնք և պատշաճօրէն կրնայ ըսուիլ Ամերիկա
ևս ելեկտրականութեան պիտի թողու իրր ժառանգ մարդկութեան:

Ելեկտրականութիւնն այն գիտութեանց կարգէն է որոց
նկատմամբ յաճախակի կը լսեմք գիտնականներէ թէ՛ դեռ ևս
իրենց սաղմնային և կամ մանկական վիճակի մէջ կը գտնուին,
մինչ ոմանք, ինչպէս Տիար Հէլմհոլց՝ Գերման քաջածանօթ ելեկ-

տրագէտն, մի քանի օր առաջ Շիքակօյի Արուեստից պաշտօնան մէջ գումարեալ ելեկտրադիտաց համագումար ժողովոյն առջև հրապարակաւ ընդունեց թէ՛ ելեկտրականութիւնն այլ ևս չէ՛ ի մանկութեան, այլ թեւակոխած է արդէն իսկ պատանեկութեան ոսկեղինիկ տարեյրջանին մէջ:

Ելեկտրականութիւն, որոյ ծննդեան թուականն և նոյն իսկ գոյութիւնն անծանօթ էր, մարդոց հասողութեան ներքև անցաւ Ֆրանքլինի միջոցաւ յորժամ թռուցիկ մը օժանդակուած թեամբն բոլորովին դիպուածաբար և յանակնկալս գտաւ կայծակի ելեկտրական յատկութիւնն և երկնից այդ խեղ ու անառակ զաւակն կերպիւ իւր քսանձեղու և մարդկային կամաց հըստատակեցունելու հաւանականութիւնն: Խնձորի մը գետին իյնալն այնքան մեծ կարևորութիւն քնաւ չունէր Նեւտոնի հաւար, որքան ամենապարզ թռուցիկ մը Ֆրանքլինի, ելեկտրականութեան նախաձօր, համար: Եւ այն ամեն ճշմարտութիւնը որք երևան եկան խնձորի անկման թեւադրութեամբ քնաւ այնքան մեծ կարևորութիւն չունին մարդկութեան շահուց և հանգստեան տեսակէտիւ, որքան այն անհամար և շահեկան գիտեր որք կայծակի բարկութեան զսպուելուն անմիջապէս սկսան յաջորդել:

Վսեմ էր Ֆրանքլինի գիւտն, սակայն թող ներելի լինի վսեմագոյն կոչել այն ամեն գիւտերն զորս դարուս ամենամեծ հնարիչն — Էտիսըն, և իւր արհեստակիցք, ըրին ելեկտրականութեան անկոխ և անխուզարկ ասպարիզի վրայ: Ֆրանքլին, Օհմ և Մօրս եթէ երբէք կարենային մի վայրկեան գէթ ձէքսըն Բարքն պատիլ՝ ապշօրէն պիտի հայէին այն զարմանալեաց վերայ զորս մանկիկ ելեկտրականութիւնն այս օր կը խաղայ շնորհիւ Տեարք Էտիսընի, Լօրտ Քեւլինի, Թիլձաի, Հելվհօլցի, Փիլսոի և նմանեաց:

Անխուզարկ գիտութեանց մէջ ոչ մին այնքան խոստմնալից ապագայ մ'ունի՝ որքան ելեկտրականութիւնն, և այդ ապագայն ոչ որ բայց եթէ քաջուս ելեկտրագէտը կարեն պարզել չափով իւրիք:

Իրր երեք քառորդ դարէ անտի գիտութեան տարած ամեն յաղթանակներն չողուց կը պարտէինք, սակայն մի քանի տարիներէ ի վեր գիտութիւնն մի լաւագոյն ծառայ գտած լինելով ի ձև ելեկտրականութեան՝ խնդրեց Պ. Շոգիէ որ իւր հրաժարանն տալու պատրաստուի և անտարակոյս հետի չէ այն օրն յորում Վաթի, Սթիվընսընի և Ֆուլթընի հնարած չողեւարժ

գործիք ի մոռացումս պիտի մատնուին և կամ սոսկ պիտի ծառայեն, ինչպէս այսօր կը տեսնուի, ելեկտրականութիւն արտադրելու նպատակաւ: Եւ հաւանօրէն այս խօսք է շոգեշարժ գործեաց վերջնական ճակատագիրն: Այնպէս որ բնաւ կասկած չկայ թէ մտաւոր ապագայի մը մէջ զառամեալ Շոգին իբր հիւրընկալ պիտի առաջնորդէ զմարդկութիւն դէպ մի սրահ ուր ականատիչ անթիւ լամպարք շալլօրէն կը լուսաւորեն սրահն որոյ ճակտի վրայ Ելեկտրականութեան Դար վերտառութիւն կ'երևի խոշորագիր և ելեկտրիկ լուսոյ մէջ ողորդեալ:

Ելեկտրականութեան շէնքն. — Սա Ձեռարուեստից և Կանանց շէնքերուն մէջ տեղ կիյնայ զուգահեռական դրիւք: 550×700 ոտք տարածութեամբ գետին գրաւած է: Շէնքի ճակատներն Կորնթական և Յոնիական ճաշակաւ զարդարուած են և ճարտարապետական միօրինակութենէ խոյս տալու համար աշխատութիւն և ծախք բնաւ խնայուած չեն: Զորս գլխաւոր մուտք ունի շէնքն. հարաւային դուռն որ աւելի յաղթական կամարի մը նմանցուած է, 58 ոտք լայնք և 92 ոտք բարձրութիւն ունի: Սոյն կամարի ներքեւ բարձր պատուանդանի մը վերայ կը կանգնի Ֆրանքլինի մի մեծադիր արձանն յաղթականի մը կեցուածքով, ալ ձեռքին մէջ թռուցիկ մը և ձախին մէջ չուան մը և բանալի մը բռնած: Դրանց ճակտի վերայ կ'երևին նշանաւոր ելեկտրագիտաց անուանքն. զոր օրինակ — Հէնրի, Ֆարատէյ, Մօրս, Վոլթա, Լաբլաս և ուրիշ շատեր:

Այն ոյժ որով ելեկտրածին մեքենայք կը դառնան: Մեքենայից սրահի յարակից շէնքն կը հայթայթուի ընդերկրեայ մալուխներու միջոցաւ ընդհանրապէս: Որպէս կանխաւ յիշեցի շոգին, իբր շարժիչ մի զօրութիւն, երկրորդական մի դիրք գըրաւած է ներկայիս մէջ և հոս գլխաւորապէս կը գործածուի ելեկտրականութիւն ծնուցանելու դիտաւորութեամբ: Եւ ոչ թէ լոկ այս շէնքի համար այլ Սպիտակ Քաղաքի մէջ ու է նըպատակաւ գործածուած ելեկտրական զօրութիւն կամ լոյս իւր գոյութիւնն այս յաւելուածական շէնքի մէջ կ'ստանայ:

Հոս 1,500 ձիու զօրութեամբ մեքենայք կան որ մեծաւ մասամբ ելեքտրականութեան շէնքի համար հարկ եղած հրաշք լամպարայ (incandescend lamp) լոյս կը հայթայթեն, որոյ շնորհիւ ամբողջ պալատն լուսոյ մի զանգուածի կը փոխուի, որովհետեւ ասկէ զատ Արուեստահանդիսի ելեկտրական լուսոյ գումարին մի երրորդն այս շէնքի մէջ կ'եղունացած է:

Գիտութեանց և ոչ մէկ ճիւղին մէջ այնքան հետաքրքրաշարժ նորութեանց կը հանդիպինք որքան ելեկտրականութեան շէնքի մէջ: Երեկոյեան ժամ 7³⁰—8 (Բ. Ե.) յարմարագոյն ժամանակն է այս շէնքն այցելելու:

Հարաւային դռնէն մտնողն նախ և առաջ կը հանդիպի Պէլ թելըՓօն Բըմընիի (Bell Telephone Co) հեռաձայնական ըսքանչելի ցուցանելեաց, որոյ ամենէն շահեկան մասանց մին է այն ուր այցելուաց գործնականապէս մանրամասնօրէն կը բացատրուի թէ ինչ եղանակաւ հեռաձայնական հաղորդակցութիւնը Կեդրոնական կայարանի մէջ երկու հեռաձայնք ի կապակցութեան կը դրուին: Մի այլ սենեկի մէջ, զոր լսարան կրնամք անուանել, այցելուք կարող են ունկնդրել ի Պօսթօն և կամ ի Նիւ-Եօրք նուազուող երաժշտութիւն մը: Լայնաբերան ձաղարածն ընդունարան մը ձեղունէն կախուած է վերաձայնող (resonator) կաղամածով մը հանդերձ, այնպէս որ հետաքրքիրք կատարեալ ճշտութեամբ կարող են լսել 1000 մլոն հեռաւորութենէ եկող երաժշտութիւն մը: Այս շէնքի մէջ կը տեսնուի նաև Թօմաս Պելլի, հեռաձայնի հնարչին, մեծադիր նկարն իւզաներկ:

Յետ այսու կուգայ Ճէնըւել Ելէկթրիկ ընկերութեան ցուցանելեաց ընտիր հաւաքածոյն: Այս և Ուէլլիսի Հաւաղ կոչուած ընկերութիւնը Արուեստահանդիսի բացմանէն առաջ Սպիտակ Գաղաքն լրասաւորելու համար ընդ երկար մրցեցան, սակայն յաղթանակն Ուէլլիսի Հաւաղն տարաւ զորմէ պիտի խօսիմ պահ մը վերջ. այսու հանդերձ Աշխարհահանդիսի Վարչութեան պէտք եղած բոլոր ելեկտրական ոյժերն և կաղմածներն Ճէնըւել Ելէկթրիկ ընկերութիւնն կը հոգայ. այնպէս որ Ուէլլիսի Հաւաղն մեծ բան մը շահած չլինիր Ճէքսըն Բարքն իւր դրութեամբ լրասաւորելով:

Գալիացիք ի տես դրած են փարոսներու մէջ գործածեալ լամպարներ, որոց մին կարող է 200,000 մոմի լոյս արձակել:

Գերմանացիք ի ցոյց դրած են երեք հատ խուղարկու լատտեր ցարդ պատրաստուածներու ամենակատարեալներն 5-400 ոտք բարձրութենէ մը այս լատտերներ մինչ 75 մղոն հեռու կրնան ձգել իրենց լոյսն և այնքան առատօրէն որ այլևս ուրիշ լուսոյ պէտք չզգան:

Ելեկտրականութեամբ դարբնելու փորձեր կը կատարուին մի այլ տեղ որ բաւական հետաքրքրական է:

Շէնքին կեդրոնն կանգնած է մի երկայն կոթող զոր Էտի-սընի Լուսոյ Աշտարակ անուամբ մկրտած են: Կոթողն կեցած է մի գեղաշէն տաղաւարի վերայ, յորում կը վառին ելեկտրա-կան բազմագունեան լամբարաց և կանթեղներու հաւաքածոյ մը: Իսկ աշտարակն ինքնին Ելեկտրականութեան շէնքի ամենա-շատ հրապուրիչ կեդրոններէ մին է, որոյ վրայ շարուած բազ-մաթիւ լարբարք, տարբեր գոյներով, յորժամ յաջորդաբար կը վառին ու կը մարին վայրկենապէս, զիտողն կը կարծէ տեսնել աշտարակին վրայ այլաձև լուսաշէն Դանթէլաներ վաթթուած: Յարափոփոխ գոյներ, մարող և յանկարծ անմիջապէս վառուող լամբարք, որոց լոյսն կարծես աշտարակի շուրջն պար կ'ընեն, այցելուաց ուշադրութիւնն կը գրաւէ:

Մի քանի նկատմամբ գերմանաց ելեկտրական ցուցահան-դէսն կը գերազանցէ զայլս: Գերմանացի ընկերութիւնք ի ցոյց դրած են 1000 ձիու զօրութեամբ ելեկտրածին մեքենայ մը և մի այլ ելեկտրաշարժ գործի՝ ըստ վերջնագոյն դրութեանց շին-ուած, որոյ նախնական փորձը կատարուեցաւ Ֆրանքֆորթի մէջ ասկից իբր երկու տարի առաջ որ ատեն կարող եղան ելեկտրական ոյժն 100 մլոն հեռաւորութեամբ քաղաք մը փո-խանցել:

Գիտնականք կը պնդեն թէ ելեկտրականութիւնն «կենս» է և արդարեւ ճէքսըն Բարք լի է կենօք, այս ճշմարտութիւնն հաստատելու համար եթէ երբէք բնաւ ապացոյց չլինէր հե-տեւեալն կը բաւէր: Իբր 12 ոտք տրամագծիւ փոքր անտառակ մի կայ բոլորակ դիրքով Ելեկտրականութեան շէնքին մի անկ-եան վերայ: Այս անտառակի համար հարկ եղած լոյսն ու տա-քութիւնն ելեկտրականութեամբ կը հոգացուի: Բուսականք իրենց կանաչութիւնը կը պարտին Արեգական, մինչ այս փոքր անտառն ելեկտրականութեան: Մանօթ իրողութիւն մ'է թէ արեւազուրկ տունկեր և կանաչեղէնք կը դեղնին դալկահար, այս ճշմարտութիւնն ի մտի ունենալով ուշադրութեամբ նկա-տեցի արհեստական լուսով աճող անտառի կանանչութիւնն և չկրցի ու է տարբերութիւն տեսնել արեգի և ելեկտրական լուսոց ազդեցութեան ներքեւ աճող բուսականաց կանանչու-թեան միջև:

(Շարունակելի)

Ն. Յ. ԳԱՍԵՊԵՅԵՆ

ԻՄ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԷՍ

Վերը հին Մեսրոպեանի ուսմանց կարգի մէջ ֆրանսերէնը յիշելու ատեն՝ մոռցանք աւելցնել թէ ծանօթ բարերարի մը՝ Պետրոս Եղեղի ծախիւք՝ այդ դասն առաջին անգամ հիմնուած է Իզմիրի աղդային դպրոցի մէջ։ 1839ի միջոցներն էր այն։ Շահեկան պիտի ըլլայ կարծենք միջանկեալ գլուխի մը նիւթ ընելով պատմել հոս այն բուռն ու անհեթեթ պայքարն՝ զոր տղիտութիւն ու նախապաշարում զայրացեալ կրից բոլոր մոլեգնութեամբ միեցին այդ օգտաւէտ — և ճիշտ — դասի հաստատման դէմ՝ իբր պզդին ու եկեղեցիի հիմը քանդող վտանգաւոր ձեռնարկ մը * ։ Կարի հետաքրքրական դէպք մ'է այն՝ որ լաւ կ'յայտնէ ասկէ շուրջ կէս դար առաջ մեր Իզմիրցւոցս — ազգին այն ատենուան ամենէ յառաջադէմ համարուած մասին — մտքի խաւարեալ վիճակը։ Այս առթիւ ուրիշ պատահար մը ևս պիտի պարզենք մեր ընթերցողաց առջև՝ ոչ նուազ հետաքրքրական բովի մը — այն ամենախոնարհ կէտանիչին — օրին մէկը մեր բարի քաղքի մէջ յարուցած մեծ յուզմունքն ու դղրդիւնն՝ որ կուսակցական մոլեգնին շունչով հրահրուած՝ ահագին համեմատութիւններ առաւ և հին Իզմիրցիները վեր ի վայր ըրաւ ճիշդ երկու տարի։

* Մեր լուսամիտ քաղաքակիցն՝ օրու հայակապ դամբարանը կը տեսնուի Իզմիրի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ գերեզմանոցի մէջ, իր գրամական կարեւոր նպաստը թրիստէ կը խրկէր՝ ուր կ'ըրաղէր վաճառականութեամբ ։ Քաղաքիս հայ հասարակութիւնն այդ բարեբարին կը պարտաւորի Շահին խան ըսուած ընդարձակ կալուածը՝ Մեսրոպեան վարժարանի նուիրուած ։ Պետրոս Եղեղի քեւդուստր Տիկին Հռիփսիմէ Կոստանդեան 1848ին իր ծախիւք շինել տուած է աղջկանց վարժարանը՝ որ 1842ին Յակոբ աղա Ստրգսեանի (վաճառական ի Վիեննա) արդեամբք կառուցուած՝ Ստրգսեան վարժարան կ'անուանուէր, և որ հիմնւոյ իր նոր բարեբարին անունով Հռիփսիմեանց վարժարան կոչուեցաւ ։ Հռիփսիմեանց նոր և հայակապ վարժարանին շինութիւն 1882ին ազգային հանգանակութեամբ սկսաւ ընդարձակ գետնի մը վրայ և 84ին աւարտելով յաջորդեց հնոյն ։

Իզմիրի հին տոհմային կեանքի պատմութեան անհաւատալի այլ խիստ իրական այս երկու էջերը չէ կարելի մեր ընթերցողի աչքի տակ դնել առանց տեղի տալու նոր ու կարեւոր պարտաւորութեան մ'որ ի վեր կուգայ ստիպողապէս՝ այն է ուսումնաւորել այն գիտութեան ու հետի դժպէի արտոն՝ որ ի հնուստ կը կրծէ մեր սիրելի քաղաքը և որ՝ հրաբուսի մը պատահական ժայթքումներու պէս՝ ատեն ատեն դուրս կը պոռթկայ անօրինակ սաստկութեամբ, ծագում աւելի այնպիսի անլուր դէպքերու՝ որոնց մենաշնորհն կարծես Իզմիրի ազդայինք ունեցած ըլլան միայն:

Առանձին — և պարտաւորական — գլուխ մը պիտի նուիրուի ուրեմն Իզմիրի վերջն ու դժբաղդութիւնն եղող այս անբոյժ հիւանդութեան՝ որ հին և նոր ժամանակներ այնքան աւեր ու չարիք դործած է՝ անդարմանելի հարուած տալով այն մեծ համբաւին՝ զոր մեր քաղաքը վայելած է միշտ կարգ մ'առաւելութեանց շնորհիւ:

Այս պատահական և մեղ համար ստուգիւ դժնդակ պարտականութիւնը կատարելէ ետք — ինչ որ պիտի ընենք ամեն կարելի անաչառութեամբ — դառնալով մեր բուն նիւթի՝ ձեռք պիտի առնենք անոր շարունակութիւնը: Մասնաւոր գլուխի մէջ պիտի արձանագրենք — քանի որ հին Մեսրոպեանի Փալաթայի վրայ ճառեցինք նախորդ գլխով — այդ անհեթեթ պատժի երկու հին այլ անմոռանալի դէպքեր՝ Անդրէաս վարժապետի տեսչութեան ժամանակ պատահած, և որը իբր նշանակական կամ զուարճալի՝ արժանի են յիշատակութեան:

Այս կրկին Փալաթաներու պատմութենէ անցումը կարծեմ բնական պիտի ըլլայ ուսումնասիրել հին Մեսրոպեանի մէջ (Անդրէասի ժամանակ և նոյն իսկ անոր մահուանէ երկար տարիներ ետք) ի դորձ դրուած մարմնահար պատիժներու ամբողջ դրութիւնը կարեւոր բացատրութեամբք ու անոնց ցաւալի ու մերթ եղերական հետեանքներու վերաբերեալ ինչ ինչ դէպքերով: Մեր գծելիք ճշգրիտ պատկերը հետաքրքրական դադափար մը պիտի տայ մասնաւոր անցեալի մը մէջ տիրող բարուց ընդհանուր թանձրութեան վրայ, ցուցնելով բացայայտ թէ քաղաքակրթութեան ինչ յետնեալ աստիճանի մէջ կը գտնուէին մերայինք ու կարծենք հայ ազգն առ հասարակ:

Այս չափական քննութիւնս բնականապէս նիւթ պիտի ըլլայ նոր ու մասնաւոր գլուխի մը: Մեր մասին ջանք ու հետազոտու-

Թիւն չենք խնայեր Խզմիրի հին տոհմային և ընկերական կեանքի ու պարագաներու, կրթական աստիճանի, զաղափարներու վիճակի ու բարուց հանգամանքներու վրայ մեր պատրաստած պատկերն անթերի ու կատարեալ ընելու համար, պատկեր՝ որ իր ընդհանուր գծերու մէջ պիտի ներկայէ հին հայ կեանքի բազմազան պարագաները՝ մոտաւոր անցեալի մը մէջ: Ստոյգ է թէ բազմախուռն տեղեկութիւններու յորձանքէ մղուած՝ հետզհետէ կը չեղինք մեր «մանկական յիշատակներէ» և այն սահմանաւոր շրջանակէ՝ զոր նախապէս գծած էինք մեր առջև: Այլ աւելի լաւ կը սեպենք մեզանչեւ մեր համեստ հիմնադրի դէմքան զոհել և անյիշատակ անցնել այնպիսի պարագաներ՝ որք անժխտելի չահեկանութիւն մ'ունին մեր ստեղծագործութեան թերութեան վերաբերութեամբ՝ դէթ մեր խոնարհ կարծիքով:

Սկսինք ֆրանսերէնի հաստատման առիթ տուած կախներէն՝ որ յիշատակութեան արժանի դէպք մ'է, և որ ճշմարիտ դիւցազներգութեան նիւթ կրնայ ըլլալ: Ստուգիւ մեծ էր և անլուր փոթորիկը՝ որ կը փրթէր վեհանձն սրտի մը ծնունդ այդ լուսամբիտ ձեռնարկի դէմ: Ֆրէնկերէն դաս հաստատել, անաստուածի լեզու սորվեցնել. ասոր ո՞վ կրնայ հանդուրժել, ո՞վ կրնայ ներել: «Այդ դասին ծախքը ֆրէնկիստան նստող հայ մը պիտի վճարէ եղեր. թող իր ստակն իրեն ըլլայ: Ի՛նչ, մենք մեր զաւակներուն մօքերը ու սրտերը թունաւորենք ֆրէնկերէնով. Աստուած չընէ՝ թող պակաս ըլլայ ֆրէնկերէնը, մենք չենք ուզեր ֆրէնկի անհաւատ լեզու »:

Պօղոս եպիսկոպոս Թաքթաքեան, նորեկ առաջնորդ Խզմիրի և որ ետքէն Պօլսոյ պատրիարք եղաւ, թէ և լաւ տեղեակ երկու կողմն ալ չահածելու փափուկ արուեստի՝ ի սկզբան կը շուարի կը մնայ այս բռնուն և անօրինակ պատահարի առջև: Նախ կը խորհրդակցի Տէր Յովհան Վանանդեցի քերթող քահանայի հետ, և հուսկ ուրեմն իր բաւական վարպետ ծրագիրը կը կազմէ, զոր և ի գործ կը դնէ անհաւատալի յաջողութեամբ: Այրապի տր մ'եկեղեցւոյ բեմը կ'ելլէ և հանդիսապէս կ'աղագարարէ իր ժողովրդեան թէ ի՛նչ որ ըլլայ՝ ֆրանսերէնի դաս թոյլ չպիտի տայ բնաւ հաստատուիլ «մայր դպրատան» մէջ, «քանզի Վօլթէնի լեզու է այն, և ոչ անաստուած ու ոչ լոգրան (լուտերական) կ'ուզենք ըլլալ »: Ասկէ աւելի մեկին, բացայայտ և ապահովիչ յայտարարութիւն չկրնար ըլլալ: Կը խաղաղի ժողո-

վորդը: Իր արթուն և զգուշաւոր Առանջորդն՝ որու կրօնական ջերմ զգացումները քաջայայտ էին, ամուր պատուար մը պիտի ըլլար անաստուածութեան և լուտերականութեան ամեն վտանգաւոր խորհուրդներու և նորելուկ ձեռնարկներու դէմ: Երկրորդ կիրակին հնարավոր Առաջնորդը նորէն կ'ենէ սեղան, և այս անգամ՝ սա կերպով կ'ապահովէ իր հոգեւոր հօտի վերստին մտքերը: « Եթէ երբէք ձեռնարկեն Փրանսըզի լեզուն դպրոցին մէջ սորվեցնելու՝ իմ աչքիս տակ պիտի սորվեցնեն, ես ինքս դպրատուն պիտի երթամ ամեն օր, և դասերու ներկայ պիտի գտնուիմ: Դուք անհոգ եղիք, ես չեմ թողուր որ մեր զաւակներուն անաստուածի կամ լոգրանի բաներ սորվեցնեն »: Նրորդ կիրակին նորէն այս ծանր նիւթի վրայ խօսելով՝ « Ապահով եղիք, օրհնեալ ժողովուրդ, ձեր սրտերը հանգիստ բռնեցէք, ես աչքերս չորս բացած եմ, որ ազգին ու եկեղեցւոյն գէշ բան մը չըլլայ: Քանի որ կ'ըսեն թէ այս Փրանսըզի լեզուն պէտքեացու լեզու մ'է և թէ մեր զաւակներու ասպրուստին օգտակար պիտի ըլլայ՝ թող սորվեցնեն, այլ ըսած էի և նորէն կը կրկնեմ, ես չեմ ներեր ամենեւին որ անաստուածութեան կամ լոգրանութեան դասեր տան դպրոցի մէջ մեր ազգի վաւակներուն: չեմ ներեր որ կաթոլիկութիւն ալ սորվեցնեն: Ես պիտի երթամ դպրատուն, ես պիտի ընտրեմ կ'սրբացուելիք զրբերը »: Եւ իրօք ատեն ատեն կը յաճախէ դպրոց երբ աշակերտք Փրանսերէն ընթերցանութեան առաջին վարժութեանց մէջ էին: Ժամանակէ մ'ետք Տեւմաքը ցոյց կուտայ անոնց կարդալու Այս կերպով ուր ուրեմն կ'սկսի Փրանսերէնի ձրի դասը՝ որու այնքան անակնկալ ու կատաղի կերպիւ կ'ընդդիմանար նախապաշարու մը, զոր դաւասէր կուսակցութիւն մը կը շահագործէր մտադիւր՝ ժողովրդեան տղիտութիւնը զօրաւոր գործիք մ'ընելով իր կրից ու մեքենայութեանց: *

Կուսակցական ոգին որ Իլլիւրի հայ ժողովրդեան հին և նոր կեանքի ամեն պարագաներու մէջ կը տիրէ գրեթէ անխտիր և

* Այս առթիւ յիշէ՛նք Կուսար բաշայի հայր և մեծ-հօրս եղբայր Մկրտիչ աղա Կուսարեանի անունն՝ որ խաւարեալ ժամանակներու մէջ երուպական բարուց ու գաղափարաց տէր՝ իր բարձր ազգեցութեան բովանդակ դժը գործածած էր ինչպէս ուրիշ ազգաշէն խորհուրդներու ու ձեռնարկութեանց՝ որոնց գրեթէ միայնակ նախաձեռնութիւնն ունեցած է, նոյնպէս Պետրոս Եւսուֆի բարերար կամայ գործադրման: Իլլիւրի հայ ժողովուրդը մեծ պարտականութիւններ ունի աղ. նշանաւոր անձնաւորու-

որ հնօրեայ ծանր վերքն եղած է Հայոց այդ զարդացեալ հատուածին, 1843-44 ի միջոցները նոր ճարակ մը կը դանէ — կամ կ'ստեղծէ — կռիւի անդիւտ նիւթ մը, բուն կրօնական կարգէ խնդիր մ'այս անգամ՝ որ անպատմելի աղմուկ կը պատճառէ այնպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր անթույլտուութեան ոգին կը տիրէր տակաւին, և ուր կրօնական ամուլ պայքարներ աւադ կարեւորութիւն ստացած՝ հայ պրական ասպարէզը կը դրաւէին, և կ'զբաղեցնէին նաև աշխարհական լուրջ մտքերու ինչպէս միջոց՝ երկու մասի բաժնուած է ժողովուրդը. մին Անդրէասը կը պաշտպանէ, և միւսն անոր դէմ՝ Տիրացու Գրիգորը՝ որդի Տէր Յովնան Վանանդեցիի, այսինքն Ս. Մեսրոպեան զուգ. բոցի այս երկու վարժապետներու անունը կամ անձը գործիք եղած է երկու ծանօթ դիմամարտ հատուածներու: Տիրացու Գրիգորի հակառակորդը յանցանք մը յերիւարած են անոր դէմ՝ իրաւացի կամ խիստ հաւանօքէն անիրաւ: Անոր կուսակիցը՝ այսինքն Անդրէասի հակառակորդը այդ վարժապետի իւր թէ կաթողիկոսիւտ մէկ դաւը՝ աններելի մէկ եղեւը երեւան կը հանեն՝ զոր մատերնուն փաթտած ահադին հալածանք մը կը յարուցանեն խեղճին դէմ: Ի՞նչ էր այդ եղեւը, Մեսրոպեան վարժարանի տեսչի խնամոց տակ 1843ին «ի գործարանի Սրբոյն Մեսրոպայ» սպուած Նարեկի Հե. գլխու Ը. հատուածի առաջին մասի մէջ բութի մը՝ մի միայն բութի մ'աղէտալի բացակայութիւնը: Մի ծիծաղիւր, ընթերցող, քանզի խնդիրն՝ ինչպէս ըսինք՝ կրօնական է, հետեւաբար ծանր ու փափուկ Ս. յա պարագայի մէջ բութ մը կրնայ մեծ՝ անհուն ծանրակշիւթիւն ստանալ: Եւ ստուգել այդ ամենախոնարհ կէտանիւով ամբողջ հատուածի մը կրօնական նկարագիրը կը փոխուէր, անոր իմաստը հիմնիվեր կը շրջուէր՝ ուղղակի տանելով զմեզ . . . կաթոլիկութեան մէկ դաւանանքին՝ զոր այլապէ կ'ընդունի հայ

թեան՝ որ իր ժամանակին՝ այսինքն 50-60 տարի առաջ՝ արժանապէս կը ներկայացնէր այն ամեն սկզբունքները զորս որ և է լուսաւորեալ անձ կը դաւանի այսօր: Խիստ, անողոք և խիզախ բնաւորութեան տէր մէկն էր Մկրտիչ ալա, և սովորութիւն ունէր շարունակ «յիմարները» ըսելու իր յետադէմ հակառակորդներու համար՝ որոնց տգիտութիւնը կը զայրացնէր զինք: Զմռնամ աւելցնել թէ ամենահին ժամանակներու մէջ՝ իր հոգաբարձութեան օրով՝ այդ «ալաֆրանկա» մարդն իսպառ խափանել տուած էր Ֆալախայի անհետեւ զպատիժն որ անոր հրաժարելէ անմիջապէս վերջէ՝ իւր աղջկը զսպելու միակ անդիւտ միջոց՝ վերստին մուտ դտաւ Մեսրոպեան դպրոցը:

եկեղեցին: Այլ արտադրենք հոս այդ հոջակուոր հատուածը. «Օրհնաբանեմք ընդ Հօր և Որդւոյ և զանբաժանելի բղխումն նոցին փառակից Հոգւոյն տէրութեան»: Նարեկայ իզմիրի դժբաղդ տպագրութեան մէջ «բղխում» բառի անջև բութ չէր դրուած՝ որպէս զի «նոցին» բառէն զատուէր այն, և «նոցին»ը կապուէր «փառակից» բառի հետ: Այս կերպով վաթ ու լիկ դաւանանքի ոյժ կուտայ այդ պատմական դարձած հատուածը. Հոգին սուրբ Աստուած բղխեալ կը ցուցնէ «ի Հօրէ և Որդւոյ»: Նարեկացիի մեծարելի հեղինակութիւնը համեաբալ կ'ըլլայ կրօնական կարծիքի մ'որու զէմ հայ և յոյն եկեղեցիները կը մաքառին հաւասար եղանակամբ: Եւ Նարեկացին կ'ըլլայ չարափառ գիրք մը:

Ինչ որ հայ եկեղեցւոյ զէմ դաւ մը կը համարուէր՝ իրօք համեմէր սակայն: Յայտնապէս ոչ: Գործին մէջ անուշադրութեան յանցանք մը կար միայն: Իզմիրի տպագրութիւնը սլարդ օրինակութիւն մ'էր Վենետիկի տպագրութեան՝ ուր հաւանօրէն դիտմամբ զանց եղած է այդ կարեւոր ու կենսական բութը: Այլ ո՞րու պիտի հասկըցնես այդ ճշմարտութիւնը. միթէ խենթ են Սնդրէասի թշնամիք որ ձեռքէ փախցնեն եղական առիթ մը պայքար մընու կրօնքի անունով՝ որու ո՞րքան ահաւոր զէնք մ'ըլլալը քաջ գիտեն: Անուր խաչակրութիւն մ'է կ'ըսիս ուրեմն «հայր վարժապետի» դէմ՝ գաղտնի և ծածկամիտ կաթոլիկին դէմ՝ որ ինչպէս ըսինք՝ իր պաշտպաններն ունէր: Կրօնական հուրը կուսակցական բուռն շուռնով կը վառի կը բորբոքի և կաթոլիկութեան արձագանք հոջակուոր այդ կասկածելի Նարեկը՝ զայն հրատարակողի հետ կը հալածուի յարաճուն կատուութեամբ: Հե. դլխու Բ. հատուածը՝ յայտնապէս Տիրացու Գրիգորէ մատնանիչ՝ ընդհանուր ուշադրութեան առարկայ եղած՝ առիթ կուտայ ամենարուսն վէճերու և կը շարժէ բոլոր կրքերը, զայն յականէ յանուանէ կը ճանչնան հակառակօրդ՝ որք լաւ սորված են ու բերնուց գիտեն իզմիրի տպագրութեան 221 ըդ երեսի երկրորդ տողն՝ ուր չարաչար պղծուած էր Նարեկացիի սրբազան մատենագրութիւնը, հայ առմկին անգիտակից հիացման այդ պաշտելի առարկան: Ուր որ տեսնեն ուրեմն Նարեկի այդ մալորաշունչ օրինակը՝ ուղղափառ պարտքով ու բարի նախանձով կը թղթատեն կը բանան մեղապարտ 221 ըդ երեսը, կը գտնեն անոր երկրորդ տողը և կը փութան տենդուտ ձեռքով և խիստ տեսանելի կերպով նշանակել

«բղխումի» առջև պակսած բութն՝ որ պատմական դարձած էր
ալ: Սիդրնական մեղօք թաթաւուն այդ Նաբեկի եղեւնաւոր
տպագրութիւնը կը սրբուէր կը նուիրագործուէր ուղղափա-
ռիչ կենսական բութի մը դրոշմով: Նաբեկացիի անարատ ճա-
կատը կը մաքրուէր սուրբ և ջերմեռանդ պարտքի մը գովելի
կատարումով . . . :

Այս բութի մեծադղորդ խնդիրն՝ որ տարտամ կերպիւ
Պուալօյի «Գրակալ» ղիւցաղնակատակ քերթուածը կը յիշեց-
նէ մեզ, տեւեց մինչև 1846 ի մեծ հրդեհն՝ որ իբր միակ և ազ-
դողագոյն մաքրողական՝ աւելց սրբեց — դէթ ժամանակ մը —
ամեն կուսակցական կամէութիւն, իր դիզած փլատակներու
տակ թաղեց ազդային ամեն հեռ ու վէճ, և անոր հետ այդ-
չնչին բութի յարուցած անմոռանալի իրարանցումը: Ամեն
Իզմիրցի իր աւերուն բոյնը նորոգելու՝ իր անկայուն վիճակը
դարմանելու ետեւէ ընկած էր. կոխի ժամանակ չկար, քանզի
կոխ ըսածդ ալ հանգիստ սրտով ու կուշտ փորով կ'ըլլայ, և
այդ պայմաններով միայն կրնայ ծառայել իբր զուարճութիւն
կամ ժամանց . . . :

(Շարահալէի)

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԳԻՆԵՐԳ

Առեք բասեր լեփլեցուն
Աղբեր բաղդն էլ չե՛ դառնայ.
Տես ի՞նչ բերել է աշուն,
Փայլում բարիք նոր գիւնին:

Քամին փըչէ բող սառ, սառ,
Թեկուզ կատդէ ցուրտ ճըմեռն
Մեզ չէ սարսել բնաւ սարսափ
Գիւնին կ'վառէ մեր արիւնն:

Դու հոգեկան տէր բաբայ
Ջուրն մեղաւոր պիտ խմէ
Որքան կուգես բըռբըռայ
Քեզ ապացոյց ջրհեղեղն:

Խցմէք կոկորդն որ մըխայ
Արխն գինուց շատանում,
Կագի գոռ. դաշտն չիմըտած
Չքմնայ գինի մառանում:

Հա գեշ մարդ է իմաստունն
Լոկ պահում է իւր գլուխ
Կեանք անվրդով հաստատուն
Վարէ միայն զինարբուն:

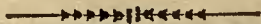
Գիտուն բանի չէ հասնում
Ժուժկայութիւն է սիրունին
Դեռ չը տեսած փորորկուն
Համբան մեռած է կեսին:

Տէրտէր, գիտուն, բող լաց, խրատ,
Մէր հաւատը շատ լաւ է,
Տեսէր ոնց քաջ կոնծում էնք,
Մեղքը Նոյայ անբաւ չէ:

Ունայն է կեանք երկրային,
Ունայն ոսկին ու արծաթ.
Հաճոյք կ'տայ լոկ գինին,
Համբոյրն աղջկայ շնորհաշուք:

Ա. Հավճավադեղից

Հ. Ա.

ԱՂԵՏԱԲԵՐ ԳԵՂԵՅԿՈՒԹԻՒՆ

Գեղեցկութեան վրայ եղած հարցման մ'ի պատճառ-
յալս զանազաններէ յայտնուած կարծիքներն թարգմա-
նօրէն կ'հրատարակենք յուսալով որ հաճութեամբ պի-
տի ընթեռնուն ընթերցողք մանաւանդ ընթերցողըհիք:

Գեղեցկութիւնն՝ օգրակա՞ր ըն աղէրաբէր պարզէ՞ Ժ Էն՞ ին՞չ համար:

Ո՞ր հիմանց վրայ պիտի դրուի գեղեցկութիւնը:

Շատեր՝ ի պատասխան, պիտի կարծեն թէ գեղանի են,
թէև այդ լոկ իրենց կարծիքն է . . . : Ուրիշներ՝ պիտի կարծեն
թէ տգեղ են, թէև իրենց համեստութեամբ իրօք չնորհալի են:

Ես չպիտի ըսեմ թէ՝ աղւորիկ եմ կամ տգեղ, բայց եթէ
գեղեցիկ եմ կամ էի, աշխարհիս բոլոր հարստութեանց հետ այդ
գեղեցկութիւնս չպիտի մոխանակէի:

Գեղեցկութիւն, հարստութիւն, ահա անիրաւարար զրպար-
տուած գանձեր, ամեն մարդ բարձրաձայն կ'արհամարիչ զայն,
բայց՝ ինչպէս սրտին խորէն ունենալ կ'բաղձայ:

Ասանց այնքան հեռուններն երթալու՝ Ռընանի նման, որ
կ'պնդէր թէ՝ գեղեցկութիւնն առաքինութիւն մ'է, միթէ ճիշտ
չէ՞ կարծելն թէ՝ հարստութեան պէս գեղեցկութիւնն ալ ձիրք
մ'է, և թէ ամեն ձիրք՝ կենաց խաղին մէջ՝ յաջողութեան
առաջ մ'է:

Մեր սխալն այն է որ « գեղեցիկներն » ու « հարուստներն »
իրր բացառիկ էակներ կ'նկատենք:

Երբ գեղանի հոջակուած կին մը Խաբէբայէ կ'րոնուի, բա-
րեկամուհիներն իսկոյն կ'գոչեն. « գեղեցկութիւնն երջանկու-
թիւն չբերեր »:

Բայց միթէ տգեղ կամ աննշան կիներն ենթակայ չեն այս
ամուսնական ծախողւածքի:

Թող հարուստ մ'իւր զաւակն կորուսէ և կամ յօդացաւն եր-
կար աթոռի մը վրայ զինք գամէ, ամեն ոք պիտի ըսէ. « հա-
րստութիւնն՝ երջանկութիւն չբերեր »:

Կ'ուղէի գիտնալ թէ՛ չքաւորներն՝ իրենց աղքատութեան
մէջ՝ ինչ տեսակ դժբաղդութենէ կարող են խուսիլ:

Հիւանդութիւնն՝ ինչպէս հարուստ ին՝ նոյնպէս և իրենց վշա-
րայ աւելի անգթօրէն կ'ծանրանայ:

Հարուստին նման, անոնք ալ կ'կորսնցնեն պաշտելի զաւակ-
ներ . . . :

Միայն մխիթարութիւն կ'պակսի իրենց և իրենց սուգին
կուգայ միանալ այն յուսահատութիւնը թէ՛ մի գուցէ ազատե-
լու համար կարենոր խնամք չէ տարուած:

Եւ իրաւի, կ'ին մը որ գեղեցկութենէ զատ ուրիշ յատկու-
թիւն մը չունի, աւելի իրաւունք չկրնար ունենալ երջանկու-
թեան՝ քան ուշիմ, բարի, խելացի և գեղեցիկ ձայնով մ'օժ-
տուած կ'ին մը:

Շատ շատ կարելի է ըսել թէ՛ լոկ գեղեցկութիւնն կարող
չէ երջանկութեան մի տարրն կազմել և ամբողջ կեանք մ'եր-
ջանիկ ընելու յաջողիլ . . . բայց դարձեալ, պէտք չէ այս մա-
սին չափէն աւելի հաստատական վճիռ տալ:

Քանի՛ յարաբերական բան մ'է՛ երջանկութիւնն:

Քանի՛, քանի՛ կ'իներ, իրենց անձին վրայ հիանալու վար-
ժուած՝ այդ սքանչացման մէջ կ'գտնեն իրենց լիութի երջանկու-
թիւնն: Իրենց կենսական ոյժն հայելիին վրայ կ'կեդրոնանայ և
եթէ անցորդ մը դառնալով՝ սին գովեստ մ'ուզղէ իրենց . . .
բոլոր օրն երջանիկ կ'անցնեն:

* * *

Այսպիսի դատարկ կենաց մէջ՝ գեղեցկութեան համար պայ-
քարն ձեռ տեղ մը պիտի բռնէ. նոր շղարներն զոր պարտ է
դտնել, դեղերն զոր հարկ է կ'լնել, օդն զոր պէտք է ծծել . . .
այնպիսի զբաղումներ են որ կ'վանեն տաղտուկը:

Անտարակոյս պատրանաց սղալի ժամը պիտի հնչէ անոնց
համար որ չգիտեն պառանալ:

Բայց ո՞վ կարող է խոյս տալ պատրանքէ: Աւա՛ղ, որքան
պշրասէրն, որու սիրտը կ'արիւնի քանի կ'տեսնէ իր հրապուրնե-
րուն թոռ միւն, նոյնքան պարկեշտ և արիասիրտ մայրն՝ որու
որդին ուղիղ ճամբէն կ'չեղի:

Կ'ընդունիմ որ գեղն օգրաւոր պարգն մը չէ, բայց չեմ ըն-
դունիր որ միշտ ագրաւոր պարգն մը լինի:

Այն կիներն՝ որ իրենց գեղոյն կ'վերադրեն կենաց դժբաղ-
դութիւնն, պարտաւոր են աւելի, ըստ իս, ամբաստանել իրենց
բնաւորութիւնն, սրտի, մտքի կամ իմացականութեան պակա-
սութիւնը:

Ե՛րբ, ո՛ւր իրենց գեղեցկութիւնն մնասարեր եղաւ. երբ
փոքրիկ ֆեղա՛ն օրիորդներ էին, միթէ միւսներէն աւելի երես
չաւին: Երբ իբրեւ նորատի ֆեղա՛ն օրիորդներ ընկերութեանց
մէջ երեցան՝ միթէ միւսներէն աւելի գլուխ չբռնեցին և չփըն-
տռուեցան: Միթէ մեծ ձրից կարօտ եղան արիւսպետելու հա-
մար. միթէ իրենց գեղն արգելք դրա՛ւ իրենց ամուսնութեան.
միթէ՛ ընդհակառակն, չվայելեցին այլոց զլացուած այն երջան-
կութիւնը: այս է հետամուտ պատանիներ որ միայն ի նկատի
չունէին ոսկին:

Իրաւ է որ այդպիսիներն վերջէն սկսան աւելի զգոյշ լինիլ,
սուտ խնկարկուններէ հեռանալ, մաքառիլ նախանձորդներու
դէմ: Բայց միթէ նախանձը միայն գեղեցկութեան դէմ կ'զինի:
Մեր ընտիր բարեկամուհիներն միթէ չեն նախանձիք որքան
աղւոր դէմքէ, նոյնքան հարստութենէ, մեր վիճակէն:

Անտարակոյս, առաջին խորշոմն որ կ'բացուի ճակտին վրայ,
առաջին արծաթի թելն որ քունքին վրայ կ'փայլի, բաւական
դառն մտածումներ պիտի բերեն . . . Բայց միթէ երջանկու-
թիւնն վտանգի մէջ է այդ պատճառաւ: Ընդհակառակն:

Ընդհանրապէս կ'այնքեն թէ՛ գեղանի կիներն բարեկամու-
հիներ չունին: Սխալ կարծիք մ'է այդ: Իմ մասիս, ես չատ խոր-
հած և շատեր ինձ համակարծիք գտած եմ թէ՛ խելացութիւն
է որ կին մը գեղեցիկ կամ սլարդապէս սիրուն բարեկամու-
հիներէ չըջապատուած լինի:

Նախ և առաջ՝ գեղեցկութեան համար, լաւագոյն առողջա-
պահութիւն մ'է այս, վասն զի կ'հարկադրէ քեզ ինքզինքդ խը-
նամել, և երբէք անոր նկատմամբ անփոյթ չգտնուիլ, որպէս զի
մօտէն կամ հեռուէն կարենաս բաղդատութեան մտնել:

Ասկէ զատ, ըսածս որքան ալ անբնական թուի, ընտանեկան
երջանկութեան, ապահովութեան տեսակէտով, նուազ վտան-
գաւոր է այն:

Տգեղ կիներն՝ միւսներէն աւելի առաքինի չեն . . . ընդհա-
կառակն: Անտես անցնելու երկիւղն, ստէպ կ'մղէ զիրենք առա-
ջին քայլն առնուլ:

Ո՛րքան խոստովանիք գեղեցկութեան գերազանցութիւնն:

Եթէ երջանկութեան մենաշնորհն միայն այն չունի, գորաւոր լծակ մ'է, սակայն, յաջողութեան հրաշալի գործիք մ'է այն կանանց համար որ գիտեն չափով և ուշմութեամբ զայն գործանել: Արիստոյոյններու առջև Փրինէները կ'ելնեն: Եւ սակայն ո՞վ պիտի յանգզնի հերքելու թէ՛ զոյգ մը գեղափայլ աչերու ակնարկն և գողտրիկ բերնի մը ժպիտն վճռած չէ շատ դատերու յաջող ելքն:

Ինչ որ առարկեն զուտ բարոյական գեղեցկութեան համար, գարուս մարդն՝ աւելի շատ նիւթական քան մտաւոր գեղեցկութենէն կ'հրապուրի: Անշուշտ կան շատեր որ ուշիմ կ'ինչերու ընկերութիւնն կ'իմտունեն և կ'սիրեն անոնց նուրբ խելքն՝ երանգալի և յարաշարժ կայծերով, բայց, կան շատ ուրիշներ որ աւելի համակիր են տեսանելի գեղեցկութեան:

Մարդիկ ընդհանրապէս չափէն աւելի խելք կ'իմտին իրենց ընկերային յարաբերութեանց առթիւ՝ շրջանակի, թատրոնի, ակումբներու մէջ, գրագիտական ժողովակներու մէջ, որպէս զի շատ խելք սպառեն կանանց հետ — մտերմութեան մէջ:

Ինքնայայտ է թէ գեղեցկութիւնն կնոջ երջանկութիւնն չապահովեր: Հաւանական է որ մարդ մը կնոջ մը գեղեցկութենէն հրապուրուի և քիչ ժամանակէն ալ անորմէ ձանձրանայ եթէ բաւական ազդեցիկ մտացի ոգի մը այդ գեղեցկութեան փայլն չառաւելու, բայց՝ ի հաշիւ առնելով մարդու ընաւորութիւնն որ էապէս ունայնասէր է, ճշմարիտ է թէ մարդու սէրն չարունակ պիտի արծարծի երբ ինքն զգայ թէ իր կինն սքանչացման առարկայ եղած է, և եթէ այդ կինը կ'սիրէ իր ամուսինն, եթէ ասկերջանիկ իսկ լինի, գէթ երջանկութեան տեսիլն պիտի վայելէ:

* * *

Կին եմ, գումայթ և աղւորիկ, ուրեմն երիցս կին: Ինձ զգացնել տուին թէ՛ գեղեցիկ լինելովս բարի եմ և ներողամիտ, ներող՝ ուրիշներու տգեղութեան, մինչդեռ տգեղներն շատ քիչ անդամ կ'ներեն գեղեցկութեան:

Այս համոզումն իմ օրնաւոր շահ է. կան նաև ուրիշ պարագաներ զոր չեմ կրնար անտես առնուլ: Ամեն կնասէր մարդ՝ սիրուն կանանց հետ սիրաբանելու պարտաւոր լինելով, այդ յարգական նուէրներն ինձ ախորժելի կ'իմուին, զշարիւ, ոչ երբ

բէ՛ք: Այ՛լէք արդեօք, որ Մարգարիտ՝ Իտալիոյ թագուհին՝ երբ
Թիւրինի փողոցներուն մէջ իրեն կ'հետեւէին և կ'թախանձէին՝
բաւ համարեց միայն ժպտիլ և ինքզինք ծանօթացնել՝ իր հրա-
պոյրներուն տրուած այս նուէրին համար պարծենալով:

Գեղանի ըլլալ, անկեղծ ըլլալ է: Երբ խաղի մէջ ունիս բոլոր
աշխարհին, ինչ հարկ կայ նենդութեան, խաղն արդէն չահած ես:

Այն կիներն միայն կ'աւանդեն իրենց գեղեցկութենէն որ
անվստահ են իրենց վրայ:

* * *

Գեղեցկութիւնն, անփիճելի ու բացարձակ գեղեցկութիւնն,
փառասէր կնոջ համար՝ կրնայ անցաւոր գոհունակութեաց աղ-
բիւր մ'ըլլալ, բայց իթէ զուրկ է նէ բարձրագոյն խմացականու-
թենէ և ընտիր բնաւորութենէ, իր ֆիզիքական առաւելու-
թիւնն՝ իրեն համար՝ յաւելուածական երջանկութեան մաս
մ'իսկ չսկիտի ընծայէ:

Չափազանց գեղեցկութիւնն՝ շատ քիչ անգամ կ'միանայ
բարեյօժար և համեստ բնաւորութեան հետ. իր հետ կ'բերէ
այնքան ինքնահաւան ու հպարտ զգացումներ որ ամենէ ան-
կեղծ հիացողներն իսկ կ'սառեցնէ: Ասկէ զատ՝ այդ յատկու-
թեամբ օժտեալ կնոջ այնպիսի մեծամտութիւն մը կ'ընորհէ որ
կ'ահաբէկէ մարդոց մեծագոյն մասն և լաւագոյններն իրմէ
կ'հեռացնէ:

* * *

Ոչ տգեղ ոչ ալ գեղանի եմ, կարելի է ըսել որ չէզոքնե-
րու կարգին կ'պատկանիմ և սակայն ամեն օր տեսածէս՝ կրնամ
գեղեցկութեան առաւելութեանց և պակասութեանց փոյ
գիտակցօրէն խօսիլ, վասն զի ունիմ ես ալ քոյր մը որ իբր-
«սիրուն կին» մը կ'հռչակուի:

Անկեղծօրէն խօսելով՝ եթէ առաջարկէին ինձ իրեն տեղն-
անցնիլ, պիտի մերժէի: Գեղեցիկ լինիլ, նախանձու և ցանկու-
թեամբ լի միջնորդի մը մէջ ապրիլ է, վասն զի կիներն ե-
նախանձոտ և այս պարուններն չակնածու: Հարկ է անբաղալ
մաքառիլ անոնք փաղաքշելու և ասոնք հեռու պահելու համար:

Թարգմ. ԻՐԱՄԱՆ

ԿԻՆՆ ԻՐԻԵԻ ԱՄՈՒՍԻՆ՝

Լուրջ գործ մը, որու մէջ կ'դտնէ՝ ընտանիք կազմելու փափաքող երիտասարդն և մասնաւորապէս երիտասարդուհին՝ այն պարտաւորութիւններն զոր ընտանեկան երջանկութեան սիւներն և ապահովութիւններն կարելի է անուանել:

Միթէ արժանի չէ՞ դոհունակութեան և շնորհակալութեան՝ թարգմանիչն, որ իր ծանր աշխատութեամբն մեծ ծառայութիւն մը կ'մատուցանէ օգտուիլ փափաքող և ըմբռնելու կարողութեամբ օժտեալ կանանց:

Արդարեւ՝ գնահատելի երևոյթ մ'է մեր մէջ այս տեսակ օգտաւէտ գրքի մը հրատարակումն: Եւ այս պարագան մեր տոհմային յառաջդիմութեան կ'պարտինք, որ հետզհետէ կ'զղայ այն բարոյաբար օգուտներն զոր կարող է ակնկալել այս տեսակ ուղեցոյց երկերէ: Միթէ թարգմանչին ինքնայորդոր փափաքի՞ն կ'պարտինք այդ կարևոր ձեռնարկն թէ ոչ հասարակութեան ունեցած կարօտութեան:

Այս մասին՝ առայժմ չենք կարող որոշ գաղափար մը կազմել: Բայց հաւանական է որ այս գրքի հրատարակումն՝ աւելի թանգմանչին օգտասիրութեան կ'պարտինք, քան մեր տոհմային փափաքանաց մի դոհացումն տալու նկատման:

Դիւնքէի՝ Կին և Իրիւն երկն ընթերցողին ցոյց կ'տայ թարգմանչին աննկուն կորովն ու հմտութիւնն: Գործ մը՝ որ որքան դժուարին, նոյնքան ևս կնճառի է պարզ անհատի մը համար, որ բժշկական արհեստին անգիտակ՝ չէ դեղեւած անոր ձեռք զարնելու, որու մէջ

* Հեղ. Բրոք. Հ. Դիւնքէ. թարգմ. Ի Գերմաներէնէ Մ. Կ. Նաղիկեան:

ալները յայտ կուգայ թարգմանչի տոհմասէր միտումներն որով առաւել հպարտանալու իրաւունք ունի Նազիկեան էֆէնտի:

Այս թարգմանութիւնն մեծ պակաս մը կ'ընու առողջաբանական երկասիրութեանց շարքին մէջ: Եւ կարելի է անուանել մինչև այժմ՝ հրատարակուածներէն ամենէ օգտաշատն ու ամենակարեւորն: Այն պարզ ձևն և ոչ առերևոյթ քողարկեալ բնական յայտնութիւններն՝ կարող են մեծապէս օգնել այն երիտասարդութեանց, որ ինչպէս կ'ըսէ հեղինակն, կ'պատրաստուին ընտանիք կազմել, այսինքն մանեւ այն ասպարէզն որ իրենց մութ ու քողարկեալ մնացած էր մինչև այդ հանդիսաւոր վայրկենին:

Եւ ինչպէս կ'ըսէ՝ Տոք. Թորգոմեան՝ այս դործն՝ կ'պարունակէ մանրակրկիտ հետազոտութեանց և ուսումնասիրեալ վարուց ու բարուց պարզ և ճշգրիտ նկարագիր մը՝ իբր ձևուած և ուսումնասիրուած մեր ընտանեկան կենաց վրայ: Եւ գերմանացի Բրօֆէսէօրն կարծես հայ կնոջ համար յօրինած լինէր այս գիրքն քան գերմանահայն, այնքան կ'համապատասխանէ մեր ընտանեկան ներքին կենաց և մեր օրիորդաց հոգեկան ու բարոյական տրամադրութեանց:

Նախ՝ կ'բացատրէ փափուկ ոճով այն հոգեկան տարբերութիւններն որ կ'գտնուին առն ու կնոջ մէջ: Կնոջ տկար կազմն, հպատակասէր ու զգայուն ծնունդն և առն հրամայող ու կամաւոր ձկտումներն: Սնոնց ֆիզիքական ներհակ բնաւորութիւնն, անոնց առանձին պաշտօններն որոնք միանալով կ'կազմեն ամբողջութիւնն ամուսնութեան մէջ:

Երկրորդ՝ համառօտ կ'դժէ ընտանեկան կենաց հոգեկան պատկերն, ցոյց տալով հին դարերու մէջ կնոջ ունեցած դիրքն, դրաւած ստորին արժանիքն ընկերութեան մէջ, հետզհետէ խօսելով Հռովմայեցի, Յոյն, Սպարդացի, Հրեայ և Գերման կնոջ վրայ, որոնք լոկ նասնական նկատումներով դիտուած՝ առողջ զաւակ-

ներ ծնանելու մարդամեքենաներ կ'համարուէին։ Այս-
յայտ կ'երեւէ այն բարեխառութիւնն որ դործուած է կնոջ
ընկերական վիճակին մէջ, քրիստոնէական վարդապե-
տութեան ոյժովն և մարդկանց դէպի քաղաքակրթու-
թեան դիմելու եռանդովը։

Երրորդ՝ մի առ մի կ'բացատրէ այն բարոյական պար-
տաւորութիւններն՝ որոցմէ կախում ունի օրիորդի մը
ապագայ երջանկութիւնն՝ իբր կին ու ամուսին իր ընտա-
նական յարկին տակ։

Ծնողաց խնամքն առ իրենց դեռատի կոյսն։ Ազնկան
զարգացումն և ապա՝ իբրև խօսեցեալ իր խօսնայրի հան-
դէպ պարտաւորութիւններն և ընթացքն։ Թէ ինչ միջոց-
ներով օրիորդ մը կարող է իրականացած տեսնել իր եր-
ջանկութիւնն՝ երբ դեռ ևս անփորձ ու դեռատի կոյս
մը՝ երազներով կ'օրօրի։

Չորրորդ՝ խնամով ցոյց կ'տայ աղջկանց գործարանա-
յին զանազան վիճակներն, անոնց աճման ու հասնու-
թեան շրջաններով։ Արբնութեան սկզբնաւորութեանց
մէջ՝ մօր մը շրջահայեաց ու հոգածու պարտաւորու-
թիւններն՝ յօգուտ իր դեռատի աղջկան։ Մարմնոյ խն-
նամքն, առողջութեան համար անզանցելի ֆիզիքական
նկատողութիւններն, յանձնարարելով տկարակազմ աղջ-
կանց ապագայ երջանկութեան համար ի դործ դրուելիք
բժշկական անհրաժեշտ միջոցներն։

Հինգերորդ՝ կ'դառնայ ֆիզիքական խնամոց այն
ճիւղին վրայ որ կ'պատկանի կնոջ արգասաւորման, յղու-
թեան, ծննդեան, տղաբերքի և ծննդապահութեան։
Այս մասնական հատուածներուն մէջ մի առ մի կ'հրա-
հանգէ մայրն՝ իր պարտաւորութեանց անթերի կատար-
ման մէջ, առողջ զաւակ մ'ունենալու և անոր առողջ
կեանք մը շնորհելու միջոցներն հետզհետէ ցոյց տալով։

Վեցերորդ՝ կ'հասնի այն շրջանին ուր կ'ինն կ'դադրի
իր արբունքէն և այս շրջանն կ'կոչէ *համբաւութեան դարձ*։
Եւ կնոջ հոգեկան առողջապահութեան գլխոյն տակ՝ եր-
կարօրէն և մանրամասնօրէն կ'չեշտէ ներա պարտաւորու-

թիւներն՝ իբր կին, իբր բարեկամուհի, իբր գործակից ու գաղափարակից՝ առն հանդէպ, Զգուշացնելով զնէ գրգռութիւններէ, կամակորութենէ, աններդաշնակութենէ, ինչպէս նաև դժգոհութենէ և անխօսութենէ, միշտ հաստատ հիման վրայ պահելու համար ընտանեկան երջանկութիւնն:

Ապա կ'հասնի կնոջ պառաւութեան: Այս մասին մէջ իսկ՝ հեղինակն ջանացած է զգայնել թէ՛ որքան օգտակար է խաղաղ ու երանաւէտ անցեալ մ'ունենալն, որու յաջորդն՝ ծերութիւնն՝ կ'նկարագրէ զգայուն չեշտերով իբր շարունակութիւն մը և հետևողութիւն մը՝ անցեալ խաղաղիկ կենցաղին, քանի որ յայտնի է մեզ թէ անչաճ ծերունիներու մօտ, նախանձելի ու սիրելի ծերուկ այր ու կիներ աւսնուած են: Ի վերջէ՛ դարուս ամենագլխաւոր և կանանց համար ընդհանրապէս յատուկ եղող հիւանդութեան մը՝ շղագարութեան վրայ կ'իսօսի բացատրելով կնոջ գրգռուն վիճակն և անոր հետեանք եղող զանազան շղային ցաւերու ժամանակ հարկ եղած բարոյական ու ֆիզիքական դարմաններն:

Այս է ահա մի համառօտ և խիստ անկատար ուրուագիրն՝ կէն իբրև Աստուծոյ գործին, գործ մը՝ որու թարգմանութիւնն ծանր աշխատութեան արդիւնք է:

Թէև երբեմն ընթերցողն պիտի հանդիպի մութ ու ճապաղ բացատրութեանց, բայց պէտք չէ որ վհատի, որովհետև ուշադրութեամբ պիտի կարողանայ թափանցել այն՝ որ պահ մ'առաջ չէր ըմբռնած: Թերևս պիտի դառնէ դժուարիմաստ բառեր և երբեմն անմեկնելի բացատրութիւններ, բայց պէտք չէ ձանձրանալ, որովհետև ինկատի պարտինք ունենալ մեր լեզուի գիտական կամ բժշկական բառերու մէջ՝ ունեցած թերութիւններն: Կ'համարձակիմ միայն պարզ գիտողութիւն մ'ընել որ կրնայ ուշադրութեան արժանի համարուիլ: Արդեօք հնար չէր որ թարգմանիչն իր գործածած բժշկական ու և է բառերուն մօտ՝ չիչէր, ֆրանսերէն նշանակութիւններ, քանի որ ընթերցողներու մեծամասնութիւնն

վարժ չէ գերմանական լեզուին, որով հայերէն գործուած մէն մի բառի բուն նպատակն աւելի լաւ ըմբռնելու պիտի կարողանայինք: Թերեւս առարկուի թէ՛ այս մասին համար ևս առանձին աշխատութեան մը կարօտութիւնն զգալի պիտի լինէր, բայց հասարակաց ընդհանուր օգտին համար աշխատողն չպիտի յանձն առնուր նաև այս վերջին տքնութիւնն:

Այժմ խնդիր է թէ՛ այս օգտաշար հատորն կարող է ընթերցող օրիորդ մը:

Մեր կարծեօք կ'տարակուսինք:

Եթէ նազիկեան էֆ. յղութեան մասն իր մասնական բաժանումներով առանձին հատորի մը մէջ ամփոփէր, այս մասին խօսիլն իսկ աւելորդ պիտի համարուէր, բայց քանի որ այդ հատուածն ի միասին կ'ամբողջացնէ գիրքն, կարծենք յարմար չէ որ մեր չափահաս (ոչ ամուսնանալիք) ազջկան ձեռքն տալ, թէ լինի ուղղակի կամ անուղղակի միջոցներով, որով աւելի վնաս քան օգուտ ձեռք կ'ձգենք: Այս մասին աւելի ծանրանալ աւելորդ կ'համարինք վերապահելով ինչ ինչ կէտեր որ ի հարկին կարող ենք պարզել, հաստատելու համար մեր այս համոզումն:

Բայց մօր մը համար, խնդիրն բոլորովին կ'տարբերի: Մայր մը պարտաւոր է ընթերցող այս գիրքն և միանգամայն անկից օգտուելու փոյթ տանիլ:

Կէն ի՞նչ: Ահա՛ն գործն արժանի է ընթերցման նաև մեր երիտասարդներէն, որ ընդհանրապէ՛ս կ'ինն՝ տարբեր եղանակներով և տեսակէտներով նկատելու և դատելու յաւակնոտութիւնն ստէպ ցոյց կ'տան, թէ իրենց ընթացքով և թէ իրենց խօսքերով, և որ ընտանեկան կեանքն խաղալիք մը կ'կարծեն և երբեմն իրենք իրենց ձեռօք կ'քանդեն ընտանեկան քաղցր երջանկութիւնն:

Այս գիրքն արժանի է գնահատման, ոչ անոր համար որ հիմնուած է մեծ մասամբ կնոջ ֆիզիքական կազմութեան վրայ, այլ որովհետև կ'պարունակէ իր մէջ նաև ընտիր խրատներ ու օգտաւէտ սկզբունքներ, որ կարող

հն՝ եթէ ոչ ամբողջական՝ դէթ մասնական ծառայութիւն մը մատուցանել տոյն երիտասարդին որ չկռահեր թէ ինչ է կիներն, ինչ բարոյական ու ֆիզիքական թագուն զդացումներով ու դործարաններով օժտեալ ու կազմուած էակ մ'է, և թէ ինչ է այն ամենապարզ գաղտնիքն որ կարող կ'լինի զնէ երջանիկ ընել՝ և միանգամայն նէրա հետ ապահովել ընտանեկան հանգստութիւնն՝ տեական ու անայլայլ:

Անտարբեր ու սառն էակներու համար թերեւ անօգուտ երևի այս հատորն, բայց այն որ կ'տածէ ընտանեկան սիրոյ հուրն և երջանկութեան փափաքն, չէ կարող անտարբեր մնալ դրքի մ'առջև որ իրեն պիտի ծառայէ մեծապէս:

Նոյնքան փափաքելի էր որ Նազիկեան էֆ. իր ընտանձնած գործն բարձի թողի չընելով՝ շարունակէր անվըհատ մեղ տալու համար* ապագային մէջ նաև, երիտասարդաց յատուկ առողջապահիկ մատեան մը՝ սրու պէտքն հետզհետէ զգալի դարձած է ու կ'դառնայ:

Հ. Մ.

ԿԱՐԾԵԱՅ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԱՇԽԱՐՀԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Մարդիկ ամեն բանէ՝ ինչպէս աշխարհէն տաղտկացած են: Միշտ նորին, անծանօթին խուզարկու, կ'փափաքին վերանալ և անհունութեան գաղտնիքը թափանցել: Թերեւ այս փափաքին դժնացում տալու հաժար՝ անուանի աստղագէտ՝ Պ. Յլամաբիօն

* Արդէն Մեծարդ թարգմանիչն ի ձեռին ունենալն յայտարարած է՝ ԿԻՆԻԷԻԸ ՕԲԵԴԵԴ՝ գործին, և մամլոյ տակ կ'գտնուի Մ-ը: (Ֆիզիքական տեսակէտով) անուն մի ուրիշ թարգմանութիւն մը:

ձեռնարկած էր այս վերջին օրերս շարք մը յօդուածներու մէջ պատկեր մը գծել՝ իր աստղագիտական մեծ տաղանդն ի գործ դնելով՝ և ցոյց տալ թէ ինչպէս երկիրս հետզհետէ պիտի կորուսէ իր կենդանութիւնն, ինչպէս բոլոր մոլորակները պիտի մարին և անհունութեան մէջ պիտի մոլորին, ինչպէս վերջապէս նոր աշխարհ մը ծնունդ պիտի առնու նորագոյն տարրներով և աւելի հրաշափառ լուսաւորութեամբ պիտի թաւալի անջրպետի մէջ։ Հաւանական թէ մտածին է այս պատկերն՝ ձեռնհաս իմացականութիւններ միայն կրնան վճռել և լաֆօնդէնի ժալէն կառ տնոր որդւոց իրաւունք տալ։

Իրրև շահագրգիռ կ'ընչանակենք միայն Պ. Ֆլամարիօնի կերպացութիւնը։

— Շատ տարիներ սահեր անցեր էին երկրի, սկսչական մոլորակներու և կեդրոնական ջահերու մահուանէ ետք՝ մինչդեռ մեր հին և մութ արեգակն գեռևս կ'թաւայէր արագօրէն անսահման անջրպետին մէջ՝ մարած աշխարհներու հետ, որոց մէջ երբեմն երկրային և մոլորակային կենաց համար օրական ապրուստի գծուծ պայքար մը կ'մղուէր երբ ուրիշ մարած արև մը, անհունութեան խոր ծոցէն ծագելով՝ շեղակի անոր բախեցաւ և ի սպառ զայն անչարժութեան դատապարտեց։

Այն ժամանակ անջրպետի անհուն մթութեան մէջ՝ այս երկու հզօր գունտերու ընդհարումէն ահաւոր հրկիզութիւն մը յանկարծ ծագեցաւ և կազային տնքաւ միգամած մը զոյաջաւ, որ պահ մ'իրրև շողշողուն բոց գողգողաց և ապա սկսաւ սրանալ անձանօթ աշխարհներ։ Իր ջերմութեան աստիճանն անթիւ միլիօններու կ'հասնէր։ Ինչ որ աստ հող, ջուր, օդ, մետաղ, տուռի, հիւլէ էին, ամեն ինչ որով կազմուած էր մարդն, իր մարմինն, իր թռթռուն սիրտն, իր հրացայտ աչքն, իր զինեալ ձեռքն, իր խոհուն ուղեղն, իր հմայիչ գեղեցկութիւնն, յաղթականն և յաղթահարեալն, դահիճն ու զուլը, և այն ստորին հոգիներն որ նիւթով կաշկանդուած են, բոլորն ալ հուր ու բոց դարձաւ։ Նոյն վիճակը պիտի ունենան և երկնային աշխարհներ, Արէս, Արամազդ, Արուսեակ, Սատուրնոս եւ Տեսանելի բնութեան վերակենդանութիւնն է։ Բայց այն գերագոյն հոգիներն որ անմահութիւն ստացած էին յուէտ կ'ապրէին հոգեկան տիեզերքի նուիրապետութեան մէջ։ Մարդկային ազգի գիտակ գոյութիւնն իր տեսլական վիճակին հասած էր։ Մարդկութիւնն աշխարհէ աշխարհ հոգեւորութեամբ անցած

է նոր կենաց՝ առ Աստուած, և նիւթական բեռերէն ազատելով՝ սղաքած էր անվերջ դէպ ի յաւիտենական լոյս:

Ահագին կազային միգամածն որ ամեն հին աշխարհներ կընեց, այսպէս շողիի այլափոխուելով՝ սկսաւ ինքն իր վրայ բոլորել: Եւ այս աստղային նախնական մշուշին խառցման դօշտին երուն մէջ նոր աշխարհներ ծնան, ինչպէս երբեմն երկիրը ծնած էր:

Այսպէս ուրիշ տիեզերք մը սկսաւ գոյութեան դալ: Այս տիեզերքն ևս ըստ կարգ ի անցաւ: Սակայն անեղբ անջրպետը մնաց՝ չէն նորագոյն աշխարհներով, աստղերով, հոգիներով և արեւներով, և ծամանակն իր չրջանն կ'շարունակէր ընդ միշտ: Վասն զի ոչ վախճան և ոչ սկիզբ կրնայ լինիլ:

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԱՇԽԱՐՀԸ

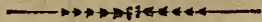
Գիտական աշխարհի մէջ անուն ունեցող ուրիշ հեղինակ մ'ես կ'երէն այս օրերս հանդերձեալ կենաց ճաշակը կ'տայ մեզ: Պ. Լ. Ֆիկիէ՝ որ արդէն գրած է՝ մի քանի միսդիքական դործեր՝ ինչպէս, Ուր է Կառնի մահը, կամ Մահաւան յաջորդ օրն ևս, այս անգամ նոր երկ մ'ես հրատարակած է՝ Երջանկաւոր անոր Կառնի անուն, որու վրայ՝ իբրեւ արտակեցրոն երեւակայութեան արդիւնք, կ'արժէ մի քանի խօսքով դադարաւոր մը տալ, երկ՝ որ մի քանի նկատմամբ՝ կ'համապատասխանէ Պ. Ֆլամմարիօնի աստղագիտական հոգեխօսութեան:

Պ. Ֆիկիէ բնական կ'դնէ թէ՝ բնութեան մէջ ոչ ինչ չմեռնիր, այլ ամեն ինչ կ'այլափոխի: Մարդկային մարմինը պարզապէս այն թրթուրն է որմէ իբրեւ թիթեռնիկ կ'ծնի գերբնական էակը: Այս թիթեռնիկը կ'թափառի մոլորակներու եթերին միջեւ՝ վասնզի այս եթերն ալ բնակելի է: Այս թռուցիկ էակներն այլապէս անհուն են, որոց բարեչրջութիւնը կ'շարունակուի մինչև որ կ'ձկտին արեգական կալմն, որ զանոնք կ'կլնէ: Այս մեր արեւուն ըրածը միլիօնաւոր արեւներ կ'կատարեն. որքան արեգներ՝ նոյնքան աստուածներ կամ կիսաստուածներ: Պ. Ֆիկիէ հաստատելու համար որ մարդիկ լոկ գործանաւոր նիւթեր չեն՝ կ'յիշատակէ մարդկային էակին քննածութեան, մտադուլակութեան, երազատեսութեան, երկութեան երեւոյթները: Նա չընդունէր երբէք որ յիշողութիւնը մարմնայն հետ կ'դադրի, և կ'սնդէ թէ

ինք իր բարեկամներուն հետ պիտի տեսնուի երբ թիթեռնիկի պէս ծնի և եթերային աշխարհը սաւառնի: Անդ կ'յուսայ Պ. Ֆիկիէ իր կենաց երազն ի գործ դնել, այս է գիտական թատրն: Նա՝ ինչպէս երկրային բոլոր բնակիչներուն պէս՝ պիտի ազատի նիւթին բռնութենէ, թէև անոր օրինաց երթակայ պիտի մնայ, և մաքուր ու ազնիւ կեանք մը պիտի վայելէ: Այլ ևս մարդկային միտքը չպիտի մաշի ուտելու, խմելու, տուրք վճարելու, հաշիւներ մաքրելու հոգերով: այլ անդուլ պիտի ծլի ծաղկի և հետզհետէ պիտի նորանայ: Այդ միտքը պիտի յաջողի իմանալ ինչ որ արդար է և ճշմարիտ: Բայց որովհետև երկնից ներքև չկայ բան մը կատարեալ, երանութեան տեսիլներն և զգայական հաճոյից չգոյութիւնն չպիտի բուժեն սակայն եթերային բնիկներու ունայնասիրութիւնն՝ որ երբեմն զիրենք այնքան նեղած է այս երկրիս վրայ:

Եթէ ամեն մարդ չէ կարող Պ. Ֆիկիէի այս վերջին գործն իրրև աւետարան ընդունիլ, գոնէ կրնայ խոստովանիլ թէ շատ տայծառ է և չափազրգիւ:

Ինչպէս այս չքեղ պատկերէն՝ կ'երևի, անլոյս մարդիկ չեն որ սաչպ փայլուն երազներ կ'տեսնեն և անգործ կ'նստին սպասելով յերկնուստ այդ երազներու իրականացումն, այլ ինչպէս կ'տեսնենք, լուսամիտ գիտուններն անգամ՝ ստէպ երևակայութեան և սնապարծութեան ծայրագոյն սահմանները կ'հասնին և եթէ ոչ իրենց մարմինն, իրենց խելքը ի կորուստ կ'մատնեն:

ԻՄԱՍՏԱՍԷՐ ՄԱՆԿԻԿ ՄԸ

ՀԱՅՐ ՈՒ ԿՆԻԱՀԱՅՐ

Միւս օր՝ առաւօտուն՝ Հայրս այն ինչ երեսը լուալով՝ Տեք
էնէ շէրիւնն ի՛մ քան... աղօթքը մըմնջեր և օրորոցիս մօտ
գալով՝ զիս իր գիրկն առեր՝ Թմնէլ, Բմբուլէլ ըսելով զիս
կ'համարէր, մինչդեռ մայրիկս հայելիին առջև իր գիտակը
կ'սանտրէր և կ'հիւսէր, յանկարծ տան դուռը զարկին:

— Այս պահուն ո՞ր խելացին կրնայ այցի գալ — ըսաւ Հայ-
րիկս, երբ սպասուէին մեղմիկ սենեկին դուռը բացաւ և ներս
մտնելով ծանոյց.

— Տիկին, Յուսիկ աղան է:

— Ա՛հ, մեր կնքահայրն է եղբր, և իբր այն՝ մեր տունը կէս
գիշերին ալ մտնելու անցագիր ունի, այնպէս չէ՞ կնիկս: Ան-
շուշտ երազ մը տեսած է, միամիտ մարդն, կամ բօթաբեր լուր
մ'ունի: Փոյթ չէ, մեղմէն է. թող գայ: Կատարինէ, ներս հրամ-
ցուր Յուսիկ աղան, գոչեց Հայրս, զիս շուտ մը օրորոցին մէջ
նետեց, և այսպէս իր հայրական գորովոյն թելը կտրեց, որպէս
թէ հօր մը համար եպերելի բան մը լինէր իր զաւակը չոյել այ-
ցելու: Ի՛մ առջև՝ նա մանաւանդ. երբ այդ այցելուն արձակ հա-
մարձակ կ'ներկայանար այդ անպատեհ ժամուն:

Ապա Հայրս սենեկին մի ծայրը դիմեց, և երբ ես հարցական
ափնարկով մը բացատրութիւն կ'խնդրէի այս իր անշահ վար-
մունքին վրայ, նա աչք մը նետեց ինձ, որով թերեւս ըսել կ'ուզէր.

— Ի՛մ սիրուն որդիս, թէև այցելուն մեղ ծանօթ է, քաղա-
քավարութիւնը կ'պահանջէ որ ես իբրև անծանօթ երեխմբեղ:
Ուստի խնդրեմ շնորհ ըրէ զիս օտարականի աչքով նայիլ:

Այս ըսաւ՝ վերարկուն կռնակը նետեց և սիսաւ վեհօրէն
վեր վար քալել սենեկին մէջ՝ ձեռները ետին կապած և այն-
պիսի կերպարան մը ցոյց տալով որ կարծես թէ բոլոր խելքն ու
միտքն աֆէնձէ կամ քալած-տէ տուած էր և քանի ծներ էր ու-
րիշ բանի հոգ չէր ունեցած: — Ա՛հ, — զգացի — ինչպէս շուտ

զահէս ընկայ. միթէ՞ յաջորդ եղբայրիկ մը պիտի ունենամ, թէ ոչ հայրիկս կարծէ թէ իր պաշտօնն կ'աւարտի մահճին շուրջը:

Սակայն տրտում էի. աղւոր բան չէ կապիկի ձագուկին չափ փայփայուիլ պահ մը՝ և ապա պաղ ձմերուկի մը պէս թաւալագլոր գետին նետուիլ: Արդէն զգալով որ իմ չորս դիս անցած բաներն թէ ծիծաղելի և թէ լուրջ կողմեր ունէին, միջոց մը կ'փնտռէի զգացնել նաև յարգի հօրս՝ որ նոյն պահուն սիրամարդի պէս կ'քայէր, առանց սակայն ոտները նայելու, դեռ ևս բոպիկ, թէ շատ կոշտ է՝ երբ չրթերս շարժեցան և սուր քրքիչ մը ձգեցի:

— Տէր, Աստուած — ըսաւ մայրիկս որ արդուզարդն աւարտեր էր — փոքրիկը կ'ծիծաղի, կ'ծիծաղի, Նատիր:

— Մաս վկայ. իրաւ կ'ծիծաղի — կնկնեց հայրիկս, յանկարծ կայ առնելով և իր սիգաճեմ քալուածքը մոռնալով — արդեօք ծաղու բան մ'ունիմ վրաս, սիրելի Նարդիկ:

— Է՛հ, ո՛ր եր գուլպաներդ — ըսաւ մայրիկս քահ քահ մը ձգելով, չէ՞ս տեսներ որ բոկոտն ես:

— Այս փոքրիկ սատանայէն այժմէն կ'վախնամ — պատասխանեց հայրիկս, և շուտ մը գուլպաներն հագնելով՝ յարեց — հեռացուր Թաթիկն, ուրիշ սենեակ մը տար, եթէ այսպէս մեր ըրածն ու դրածը դիտէ ու խնդայ՝ վերջը բօթ է: Զպիտի համարձակիմ իսկ իր առջև հանուելու. իսկ դու սիրելիս, դու կամակոր ես. թեևիդ ասկ կուզես պահել Թաթիկն, և Թաթիկն արդէն կ'խնդայ, այդ լաւ նշան չէ: Ո՛ր է ծիծմայրն, Թո՛ղ առնէ տանի վեր, վերի խուցը:

Եւ մայրս կ'ծիծաղէր միշտ, նոյպէս ես, ու կ'ըսէր. — Լաւ, սիրելի մարդս, հրաշալիք մը ծնանք. ինչ փառք:

— Հա՛, հրաշալիք — ձայնեց Պ. Յուսիկ, որ սենեկէն ներս մտնելով երեսը կախած՝ սկսաւ ծուռ ծուռ նայիլ չորս դին բան մը փնտռելու կերպով. ապա — Հոս չէ՛ — միմիջեց քթին տակէն և բարև տուաւ:

— Բարի լոյս . . . դու ալ կ'խոստովանիս ուրեմն որ որդիս հրաշալիք մ'է, այնպէս չէ՞, Պ. Յուսիկ, ծիծաղուն հրաշալիք մը, մօրն ըսածին պէս: Եւ սկսաւ նորէն քահ քահ խնդալ:

— Եւ դեռ կ'խնդամ լալու տեղ, Նատիր աղբար:

— Ի՞նչ կայ. ո՞վ կ'արգիլէ վիս որ խնդամ, պոռաց հայրս բարկանալով:

— Ի՞նչ պիտի լինի Նոր նոր բաներ հասան սկանջս. շատ ծանր, ձախորդ բաներ: Իբրև թէ կեանքդ փոխեր էս. ա՛յնքան:

կայի կ'հետեւիս: Այս գիշեր քունս չտալաւ. չլուսցած ոտք ելալ
և եկայ որ ձեր բերնէն խմանամ ուրիշ աւելի հրաշքի բան մը:
— Ի՞նչ բան:

— Աստուծոյ սիրոյն — հառաչեց միւս կողմէն մայրս — Ի՞նչ
գոյժ կ'բերես մեզ. սիրտս դող կ'հանես. խօսէ, կ'աղաչեմ:

— Ի՞նչ խօսիմ . . . հաւատարմ չդար. . . իրաւ է որ Թաթի-
կին համար ծիծմայր մը բռներ էք, ինչ եղեր է մօրը կաթն. . . :

— Հա — մըմնջեց մայրիկս վշտագին — : Հաւատ, Պ. Յուսիկ,
մեղաւորն ես չեմ, այլ մայրիկս է, այլ մարդս է, որ բռնի զա-
ւակս ձեռքէս առին և վարձկանի մը տունն . . . Ի՞նչ ընեմ . . .
մինակ մնացի . . . :

— Ես իշու գլուխ եմ հոս. կնքահայր մ'երկրորդ հայր մ'է —
ըսաւ գլուխ բռնելով Պ. Յուսիկ . . .

— Շատ առաջ մ'երթար, նայիմ . . . միմռաց հայրս . . .

— Կ'երևի թէ երկուքն ալ փախուցեր են: Մարդ Աստուծոյ,
դ՞ո՞ւ ալ ժամանակին հետ թեթեւցեր ես. արդէն գիտեմ որ
սլառաւը ցնդած է . . . :

Հայրս որ սատրին վրայ նստած կ'կարմրէր, չրթերը կ'խած-
նէր, պէսերը կ'ոլորէր, և յայտնի կ'երևէր որ Պ. Յուսիկին լե-
զուէն չախորժելով հետզհետէ կ'զայրանար, յանկարծ ոտք ելաւ
և պոռաց. — Ամեն բան իր չափն ունի, Պ. Յուսիկ, ինչո՞ւ այդ-
չափ վիճուկ կ'հանես. ինչ եղեր է, աշխարհ վրա: Տունս գըժ-
տութեան տալու եկար առտու կանուխ: Ե՛հ, համը փախաւ: Ես
ինչ եմ այս տեղ. միթէ տանս տէրը չէմ. միթէ դաւակն իմս
չէ՞ . . . միթէ կինս իմ հրամանիս ստրուկը չէ՞. միթէ ծիծմայրին
ամսականը դ՞ո՞ւն ես վճարողն. միթէ գիտեմ որ կինս ձեռքէ
կ'երթար. ամեն գիշեր կ'հազար, ամեն օր կ'տքար, ամեն ժամ
կ'հալէր . . . ամեն վայրկեան կ'դողար . . . :

— Ե՛հ, քիչ մը շունչ առ, Պ. Նատիր . . . Թող որ ես ալ
խօսիմ . . .

— Ի՞նչ պիտի խօսիս, հէ՛. պիտի ըսես որ ծիծմայրը սիրուն
է. պիտի ըսես որ կաթը թունաւոր է, պիտի ըսես որ տուն փլիչ
բան մ'է . . .

— Ես ուրիշ բան պիտի ըսեմ — Պ. Նատիր — Թոթովեց
չուարած՝ Պ. Յուսիկ, թերեւս հօրս վրայ այս ջղային գրգռու-
թիւնն առաջին անգամ տեսնելով — պիտի ըսեմ, փառք Աս-
տուծոյ դեռ նոր հարս ու փեսայ էք . . . դեռ գժտեղու և
պաղելու պատճառ չունիք . . . պիտի ըսեմ որ դեռ քունը գը-

լուսդ է և երբ սթափիս պիտի զգաս որ շատ ծանր կ'ընեն
ինձ դէմ . . . պիտի ըսեմ որ անյարմար ժամուն եկայ . . . և
ահա կ'մեկնիմ:

— Կեցիր — դռնէն մայրիկս և հօրս մօտենալով փսփսաց
ականջին — ի՞նչ եղար յանկարծ: Գառնուկի պէս մարդս այս-
պէս կ'բորբոքի եղեր . . . Թող որ խօսի մեր կնքահայրն, միտքը
բարի է: — Եւ գառնալով Պ. Յուսիկին մայրս ըսաւ. — Կ'աղա-
չեմ միւս սենեակն անցիր, կնքահայր. Այս առտու ծուռ կող-
մէն ելաւ էրիկս. հիմակ կ'շտկուի, յուսամ, և այդ սրտնեղու-
թիւնը կ'անցնի:

Եւ Պ. Յուսիկ գլուխն օրելով.

— Զէ՛, աղջիկս. ես աւելորդ եմ հոս. չգիտէի որ Պ. Նատիր
իր պապերուն սովորութիւններն և ուղիղ ճամբան մոռցեր է և
նոր հօրայի կ'հետեւի. Ուստի ներէ ինձ: Կ'մաղթեմ միայն որ
փորձանք չլինի ծիծմայրը գլխուդ և դու անոր սպասուհին . . .

Եւ Պ. Յուսիկ առանց բարեւ տալու հօրս, դուրս ելնելու միջո-
ցին՝ գեղանի կնկան մ'առջև գտնուեցաւ՝ որ օրորուելով, մազե-
րը թափած, աչերը վառվռուն, կուրծքը տնկած ներս կ'մտնէր:
Ծիծմայրն էր:

— Աստուած պահէ — ըսաւ և դուրս ցատկելով գնաց:
Այս խօսքին՝ մօրս մտմտութն առաւ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԳ. Ս. ՄԵՍՐՈՊ. ԵՒ Ս. ՀՌԻՓՍ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՑ
ՉՄԻՌՆԻՈՑ

1889 — 90 — 91

Ե

Բարոյական կեանք. — Ինչպէս կրօնական, նոյնպէս բարոյական
զղացման, կամ իր խօսքով՝ ազգ. վարժարաններու Բարոյական
կեանք նկատմամբ՝ այնպիսի դիտողութիւններ մէջ կ'ընէր Պ.
Միսաքեան իր Տեղեկագրէն մէջ՝ որ ցոյց կ'տայ թէ՛ շատ տար-
տամ գաղափար մ'ունի բարոյական գաստիարակութեան վրայ:

Բայց ճշմարտութիւնը պարտ կ'դնէ մեր վրայ խոստովանիլ, որ՝ գէթ այդ մասին, իր խօսքը գործին հետ կ'համաձայնի, վասն զի՝ իր պաշտօնավարութեան սկզբէն մինչև վերջը՝ թէ իր գործով, թէ դասաւանդութեամբն և թէ կուսակցամով վարմունքովն այնպիսի երևոյթներու տեղի տուած է որ, եթէ ասոնք բարոյական սկզբանց տեսակէտով դատուին, անկարելի պիտի լինի հաստատել թէ բարոյական զգացմունք զարգացնելու բնութիւնն ունին, մանաւանդ երբ կ'երեւին դաստիարակի մը վրայ որ՝ իր խնամոց յանձնուած հարիւրաւոր մանկանց ուշադրութեան իբրև կեդրոն, այդ զգացմանց օրինակն ու հետեւի տիպարն հանդիսանալու պարտաւորութիւնն ունէր:

Նախ՝ Պ. Միրաքեան կ'յայտարարէ թէ՝ աշակերտներուն բոլորական կեանքն ընդհանրապէս լաւ և մասամբ բնաշնչել վիճակէ մէջ գտնուէ, և ասպա այդ ըսածը կ'ըրէ յարելով թէ՝ Բեթլեհեմի ուղարակւոր սրահօտութիւնն աւել ալի ընկած է քան այլ թերութիւններ, և իրր պայցոյց կ'յիշէ մի քանի անշան իրողութիւններ: Արդ՝ եթէ, արդարև՝ ստախօսութիւնը կ'տիրէր ազգային վարժարանաց մէջ՝ ինչպէս Պ. Միրաքեան լաւ և բնաշնչել գտած կ'լինի աշակերտներն՝ բարոյական տեսակէտով, քանի որ այդ ախտն մի շատ մոլութեանց աղբիւրն է:

Պ. տեսչին այս հակասութեան վարժառիթը պարտ է փնտռել ճիշտ այն ախտն մէջ զոր կարծեր է նշմարել աշակերտներուն վրայ, ինչպէս նաև դպրոցական վիճակն մութ գոյներով ցոյց տալու ուխտին մէջ: Ուստի դարմանալի չէ որ՝ լաւ ու բնաշնչել բառերն իր գրչէն ակամայս սահելէն ետև՝ իսկոյն կ'ուշարի և չորս դին ստուերներ կ'նետէ, առանց նկատելու որ բարոյականի գաղափարն ևս կ'այլակերպէ:

Եթէ վարժարանն՝ ընտանիքէն ետք՝ սահմանուած է բարոյական զգացումներու վաւարանը լինիլ՝ որու մէջ պիտի ծուլուին մատղաշ հոգիներ և շարունակ դէպ ի բարին պիտի ձգկաին, եթէ մտային և ֆիզիքական զարգացում, եթէ այլազան ուսմունք և գիտութիւն, իմացականութիւն և հնարագիտութիւն մեծ արժէք մը չունին՝ երբ հիմնուած չեն բարոյական ուղիղ սկզբանց վրայ, եթէ նոյն իսկ հանճարն՝ այս հիմնական պայմանէն զուրկ, հրապուրելի այլ խաբուսիկ ջահ մը կ'նկատուի՝ որու լոյսը կ'այրէ ու կ'տոչորէ ինչ որ բարի, արդար և ճշմարիտ է և մարդկային հոգեկան շինութեան դէմ կ'մաքառի, դիւրին է հետեցնել թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունի բա-

րոյական դաստիարակութիւնը: Այս նպատակին հասնելու համար սակայն քանի, քանի ծանր, վաւիուկ և ստեղծական կարծուած միջոցներ պիտանի են: Ոչ միայն ընտիր դասեր ու հրահանգներ, ուսմանց բարոյական հիմերն, ոչ միայն պարագայից յարմար խրատներ ու խորհուրդներ, ոչ միայն հոգի ու կամք զօրացնող և բարւոյն սէրն, ընտանեկան և տոհմային պարտուց զգացմունքն արծարծող ընթերցմունք կ'օգնեն, այլ մանաւանդ կենդանի օրինակներ, ուսուչական և ուսումնական մարմիններու վարքը, խօսքն մինչև իսկ շարժումներն կ'ներգործեն, և այդ մարմիններու գլուխը կ'համարուի տեսուչն՝ որ սովորն բնաւորութեամբն և բարոյական ազդեցութեամբն անգլուխ պիտի հսկէ հոգեւունչ անվթար մթնոորտի մէջ պահել պահպանել վարժարանի սանուները:

Ահա այս միջոցներն՝ Բարոյաբարձրական դասերէն զատ՝ զոր այնքան հմտութեամբ և ոգևորութեամբ կ'աւանդէր երբեմն Մուրատեան Սրբազանն բարձր կարգերուն, անտես չէին առնուէր Մամուրեանի Տեսչութեան օրով, և ազգ. վարժարաններու մէջ տիրած կանոնաւորութեան, հնազանդութեան, աշխատասիրութեան, պարկեշտութեան և փոխադարձ ակնածութեան զգալի նշաններն, որ բարոյականի տարրական հիմներն են, լիովին կ'հաստատեն որ՝ թէ Հոփ. սանուհիներն և թէ Մեսրոպ. սաներն առ հասարակ բարոյական կենսատու ազդեցութեանց ներքև կ'զարգանային սրտով ու մտքով, և կարող էին՝ աղնիւ զգացումներու զօրութեամբ՝ զերծ մնալ այն յոռի թելադրութեանց ներգործութենէ՝ որով բանսարկու ոգիներ կ'ջանային վարժարաններն վրդովել, կուսակցական կրից մասնակից ընել՝ դաս մ'աշակերտներ ըմբոստութեան գրգռելով:

Եւ միթէ Պ. Միրաքեան յաջողեցաւ, երբ խմբակի մը շնորհիւ իր պաշտօնը ստանձնեց, գէթ անվրդով ու անեղծ պահել ազգ. կրթարաններու Բարոյական կեանքն՝ զոր լաւ գտնելն առ հարկի կ'խոստովանի. . . : Կիրքն ու նախանձը, բարոյական վատ օրինակներ, հինն աւերելու և նորն՝ թէև անհնթեթ, հաստատելու աւերիչ վաւիւք մը, մանաւանդ բարոյական միջավայրն՝ ուր՝ իր պաշտօնին և շահուն բերմամբ՝ կ'գեղերէր անտրտունջ կրթական զլխաւոր գործիչն, բոլորովին աւեր ու քանդ ըրին երկար տարիներու փորձով և տքնութեամբ կազմուած բարոյական և ուսումնական հաստատութիւն մը և նորանշան բարոյականի և ուսումնարանական վարչութեան ծնունդ տուին: Այնուհետև

չմնաց ոչ յարգ ու պատիւ առ դասատուս և հոգաբարձուս ուսանողներու կողմէ, և ոչ վստահութեան և համբարաշխութեան զգացմունքն ուսուցիչներու մէջ, քանի որ նոյն ինք զլուխն՝ իր ծանր պապասխանատուութեան անգիտակ՝ և մանկավարժական ամենապարզ օրինաց իսկ պիտովին ներհակ դիրք մը բռնած՝ ամենուն առջև՝ դպրոցական շրջանին մէջ լոկ ծիծաղ ու արհամարհանք կ'դրդուէր, իսկ դուրսն կարգ մը խնկարկուններու շողոմներն իրրեւ անսուտ դրամ կ'ընդունէր:

Երբ նոր մանկավարժին տնօրէնութեամբ գաղտնի լրտեսներ կ'կարգուին դասարաններու և վարժապետներու զլուխն, երբ՝ որ և է աշակերտ ու դասատու պատժոյ և արտաքսման սպառնալիք կ'ընդունի եթէ իր նախորդ դաստիարակներու մասին գովաբանական բառ մը կամ նպաստաւոր ակնարկութիւն մ'արտասանելու յանդգնի, երբ խստիւ պատուէր կ'տրուի բոլոր դպրոցական պաշտօնէից որ ծածուկ պահէն ինչ որ կ'պատահի վարժարաններու մէջ (պատուէր՝ որ ինքնին կ'ենթադրէ թէ շատ անկանոն բաներ կ'պատահէին), երբ գանակոծութիւնը զրեթէ ամեն դասարանի մէջ տիրաբար կ'իջիւն՝ իրրեւ զգաստութեան միջոց, երբ մերթ ընդ մերթ տասը, քսան, երեսուն աշակերտ և երբեմն ամբողջ դասարաններ՝ անհնազանդութեան, պարտազանցութեան յանցանք՝ խմբովին պատժոյ կ'ենթարկին և ժամերով կ'արգիլուին վարժարանն՝ որ անլուր անկարգութեան թատրը կ'դառնայ, իսկ ոմանք աւելի ճարպիկ՝ խոյս տալով՝ տուն կ'վազեն անվախ, երբ Տեսուչն՝ ճարահատ յանիրաւի կ'արտաքսէ սաներ և ծնողաց ոմանց երեսին բացէ ի բաց կ'զոչէ թէ իրենց որդիքն իրր յիմար՝ յիմարանոցի արժանի են, և ապա լաւ մը ծեծելէն ետեւ՝ կ'վունտէ՝*, երբ վերջա-

* Ի մէջ այլոց՝ տեղւոյն երկու բարեկրօն քահանայից զաւակներն՝ այդ տեսչական գանալճուոյն և խեցեվճուոյն ենթարկուած՝ այսօր ստիպուած են օտար վարժարաններ յաճախել և ոչ միայն յիմարութեան որ և է նշան մը յոյց տուած չունին՝ այլ և կ'զարգանան ուսմանց մէջ և բարեբարոյ ու ազնիւ պատանիներ են: Ո՞վ գործեց այս հրաշքն, եթէ մանկային չորութիւն ունէին անգամ այդ տղայք — մանկավարժական այն մեթոտներն՝ քաղցրութիւն, օէր, անդուլ հակողութիւն՝ որ նորածին ամենէ վատ յատկութիւններն իսկ՝ կրնան գրեթէ միշտ ուղղել: — Քանի որ խօսքն Բուրձա-Յանի մը վրայ է, աւելորդ չենք համարիր նաև նշանակել աստ թէ՛ երբ նախորդ Տեսուչն՝ 1889 ին՝ Կ. Պոլիս կ'գտնուէր, իր տօնախմբութեան առթիւ՝ երկուս վարժարանաց բարձրագոյն կարգերու սաներն ու օսանուհիներն, լոկ երախտագիտական զգացումէ գրդեալ, կ'որոշեն չորհրդաւորել

պէս կրճատ Ոսոումն. Խորհրդոյ մի քանի անդամները չեն համարձակիր — անշուշտ պատճառաւ մը — իրենց ներկայութեամբ կամ խօսքով բարոյական խրատ մը, յորդոր մը կարող վարժարանի յետնագոյն անհնազանդ աշակերտի մ'անդամ, դիւրին է եզրակացնել՝ այս ամեն անժամեի իրողութիւններն ի կշիռ առնով՝ թէ բարոյական ինչ աստիճանի մէջ կ'գտնուին ազգային վարժարաններն . . .

Առաջնահայեցիկ հետք. — Այս խոշոր վերնադրով Պ. Միրաքեան իր Տեղեկագրին մէջ զլուս մը կ'բանայ և մի քանի տողերով կ'փակէ, անշուշտ իր նպատակը լինելով Ռոմի յայտնել թէ, Երբեք մը, Գործիւներով մարմնավարդութեան, ներմուծեր է Հոփսիսմեան սանուհիներու մէջ. և ինչո՞ւ, վասն զի Հոփսի վարժարանի Բոքիկեցի աշակերտահիւներն անգամ եմաւայ եւ եղբւր զանազան ուսուցիչներն, որոց մէջ ջոյնն հիւանդութիւններն առաջին պէտքէն եղբու եղբոր Եւ էր Պ. Միրաքեան երկրորդ ու երրորդ պէտքէն բռնող հիւանդութիւններն ևս չնշանակեր որպէս զի այդ օրիորդներու եթէ ոչ ծնողք, որ՝ իր կարծեօք, անզգայ և անհոգ կ'երեւին, գէթ ինք դարձանք փնտռէ. Իրաւի՝ եթէ ոչ ծանծաղամիտ՝ բաւական ժպիրհ լինելու է տեսուչ մ'որ համարձակի Հոփսի վարժարանի բոլոր սանուհիներն ամբաստանել հրապարակաւ և ի պաշտօնէ՝ իրբն եւ թակայ զանազան տկարութեանց։ Ամբաստ.

զատ զատ հեռագրով իրենց վաղեմի դաստիարակը և հեռագրերն դռնապանի (անտեսի) ձեռքը հեռագրատուներ աւանդել, Պ. Միրաքեան և իր խորհրդոյ մի քանի անդամներն այս իմանալով՝ սաստիւ կ'պատուիրեն արեւտեսին որ այդ գործն յանձն չառնու, եթէ չուզեր պաշտօնանկ լինիլ։ Խեղճը թէ և կ'հնազանդի՝ բայց հեռագրերն ուրիշի միջոցաւ կ'հասնին իրենց հասցէին։ Ահա այսպէս կ'բաժանուէր մեր վարժարանաց մէջ բարոյական զգացմանց աղետագոյնն՝ երախտագիտութիւնը։

Իսկ արդի Պ. Տեսչին, ուրիշ պարագայի մէջ՝ մի շատ դաստիարակեալ և ուսանողներու առջև նախորդ Տեսչի դէմ արձկած լուտանքն՝ Երբեք մ'է դաս մ'է բարոյականի, դաս մ'որ զաւելանական կերպարան մը կ'առնու երբ Պ. Միրաքեան թափած զայրոյթի փոփոխներն անբաւական համարելով, կ'վազէ դպրոցի թանգարանն և զիցաւաւ Աւետարան անուն գրքին մէջէն Մամուրեանի պատկերը կ'պատուէ և կտորներն զո՞ւ հէտէն կ'ցրուէ։ Եւ ինչո՞ւ — վասն զի անխոհեմ դասատու մը յանդիներ էր դպրոցական մի քանի հին կարգադրութիւններն նկատողութեան արժանի դասել, և Երբեք մի քանի կծու այլ իրաւացի դիտողութիւններ ըրեր էր վարժարանաց ընթացքին վրայ։

Պ. Միրաքեան իր մտած Երբեք օգուտ քաղած կ'երևէր. ստել ու զբաղարտել առաջ՝ հայհայելու և պարտելու պարտաւար հետեւը սորվեր էր։

տանութիւն՝ զոր իր ստորագրութեամբ կ'հաստատէ կրճատ Ուսումն. Խորհուրդն, իր հաւանութեամբն կ'վաւերէ Քաղաքական ժողով մը և իր գիտութեամբ հրատարակել կ'տայ Գաւառականն և սակայն քանի՜ անհիմն, քանի՜ հակառակ է ճշմարտութեան այդ զրպարաութիւնը, զոր ծնողաց հասուն նկատողութեան կ'յանձնենք, և բաւ կ'համարինք ըսել թէ՝ նախորդ Տեսչութեան օրով՝ մի քանի աշակերտուհիներէ զատ՝ որ երբեմն գլխի ցաւով կ'տառապէին, բոլորին ալ առողջական վիճակն լաւ ու կայտառ էր՝ ինչպէս իրենց ներկայութեան և յառաջդիմութեան արդիւնքը լիապէս կ'ապացուցանէին:

Բայց անցնինք առողջապահական կենաց, կամ լաւ ևս ըսենք, դպրոցական առողջապահութեան, վասն զի այդ կենսութեան՝ զոր ամեն բանի կ'կցէ մեր Տեսուչն իր Տեղեկութիւն մէջ, չէ կարող չլացնել մեզ, քանի որ անոր տակ շարունակ ուրիշ բան չենք նշմարեր այլ միայն դատարկութիւն և անկենդանութիւն: Ըստ մեզ՝ մարմամբս, որով այնքան կ'պարծի Պ. Միրաքեան՝ առողջապահութեան միակ գործակը չէ, այլ էսպէս պերճանքն: Առողջապահութիւնը սերտ յարաբերութիւն ունի բարոյականութեան հետ և կարելի է ըսել որ ասոր մի հիմնական պայմանն է: Աղտոտ ու զաւիր մարմնոյ մը մէջ դժուարին է գտնել մաքուր սիրտ մը: Հոգւոյ կորուսն ու մարմնոյ զօրութիւնը մաքրութենէ կ'սկսի և չէ թէ լոկ թռուցիկ շարժումներէ, և այդ կորուստն ու զօրութեան լիակատար վայելման հասնելու համար դպրոցական առողջապահութիւնն յատուկ կանոններ ու հրահանգներ կ'գծէ, որ ոչ միայն դասախօսութեամբ կ'աւանդուէին նախորդ Տեսչութեան օրով՝ այլ և ի գործ կ'դրուէին թէ դպրոցական Տեսչութեան և Վարչութեան կողմէ անդուլ հսկողութեամբ, և թէ կանանց Հոգատար ընկերութեան կողմէ, որու Տնօրէն Խորհրդոյ խնամոց մասնաւոր առարկաներն էին Հոլիսթիմեան սանուհիներն: Այդ Ընկերութիւնն յատկապէս աղքատիկ օրիորդներու դրական պիտոյից մատակարարութիւնն ստանձնելէն զատ՝ կ'հոգար նաև անոնց ճեղակեղէն և այլ ըզգեստներն, և մերթ ընդ մերթ անոնց տուններն այցելելով՝ կարօտ ծնողաց մաքրութեան և առողջապահութեան պարզ հրահանգներն ու միջոցներ կ'հայթայթէր, որպիսի իրենց դաւակունք շնորհով ներկային ի վարժարան և իրենց դասերն անընդհատ շարունակեն՝ բացակայութեան պատճառ մը չունենալով:

Այս հսկողութեամբ և հոգատարութեամբ ոչ դասարան

մ'անօդ. և աղտեղի կ'մնար, ոչ գրասեղաններն խառն ու չիտթ, ոչ դասական գործիչներն անկանոն և անխնամ, և աշակերտ ու աշակերտուհի հանգստեան որոշեալ ժամերուն՝ գլխաւոր վարչին և ստէպ տեսչին աչաց առջև մարմնամարդական սլարդ կրթութիւններէ զուրկ չէին մնար, բաց օդին ու արևուն այլ և այլ կանոնաւոր խաղեր և չրջաններ ընելով, այնպէս որ ուրախ գուարթ և կաղզուրած մարմնով նորադոյն եռանդով կ'վերադառնային իրենց ուսմանցի Երբէք ու է աշակերտ մուտ չունէր առաւօտուն ի վարժարան եթէ մաքուր հագուած, լուսուցած և սանտրուած չներկայանար:

Եւ սակայն այս ամեն առողջապահական կարգադրութիւնները փոխուեցան նոր մանկավարժի շնորհիւ, որ առողջութեան կողմէ շատ լայն կ'գործէ Լուիս և Ժանապոլ Մեքսիկեան վարժարանէ սորին դասարանաց մանկանիւր. վասն զի հագուածէ, յարմար բնակարանէ և կերակուրէ զուրկ են եղեր. ձգարիտը շատ աղւոր պատճառ մաքրութենէ ևս զուրկ պահելու դասարաններն որ օրերով աւել չեն տեսներ, կարգ մ'աշակերտներու պատառուն հագուեստներն՝ որ ասեղ ինչ է չգիտեն, աղտոտ մազեր՝ որ ոմանց գլխուն վրայ ձճիներ բոյն կ'չինեն, տղմի և փոշի մէջ թաթխուած ռոտներ՝ որ ջրի երես տեսած չունին: Եւ այս ամենն այնքան հարցնող ու քննող չկայ վարժարաններու մէջ՝ որ ծնողք ոմանք՝ ստէպ ձայն բարձրացնելէ ետև այս անմաքրութեան դէմ բողոքած են և ի պաշտօնէ:

Եւ Պ. Միրաքեան կ'կարծէ թէ մարմնամարդութիւնը համադրել մ'է ամեն զրկանաց և անկարգութեանց, համադրել մ'որ հագուեստի, կերակուրի տեղ կ'բռնէ և ամեն անմաքրութիւն կ'սրբէ: Միայն չբացատրեր թէ ինչո՞ւ համար հանգստեան ժամերուն երկսեռ վարժարանաց մէջ գոռում գոչումն յետին ծայր կ'հասնէր, աշակերտները կանոնաւոր խաղերով պարապելու տեղ զիրար կ'ծեծէին, կ'քարկոծէին և գետինները կ'ատալլակէին, չբացատրեր թէ ինչո՞ւ համար հասկաւոր բնորոշութիւն չէին մանակներ իր տուած մարմնամարդի դասերուն, որ ծնողաց ոմանց տարօրինակ և անվայել կերեւէին, և օրիորդաց՝ բաւական ծիծաղելի: Եթէ մարմնամարդիկ կրթութիւններն՝ որոց գործիչներն տասնեակ տարիներ առաջ՝ նախորդ Տեսչի առաջարկութեամբ Մեսրոպեան վարժարանի հանգստարանը կադմուած էին և գլխաւոր դասատուի մը միջոցաւ ու մասնաւոր հսկողներու տուածնորդութեամբ աշակերտները խուսերու

բաժնուած ամենայն կանոնաւորութեամբ կ'վարժուէին, իսկ
Հռիփսիմեան վարժարանի աշակերտուհիներն այդ վարժու-
թիւններէ զուրկ կ'մնային, պատճառն յարմար մարմնամարզ
վարժուհւոյ մը պակասութիւնն էր: Մանկավարժական ամենէ
ընտիր ու օգտակար կարգադրութիւնն անդամ զեղծման կը
յանգի՝ երբ անոր գործադրութեան միջոցներն դժպհի, ար-
դիւնք բերելու տեղ մնաս կ'արտադրեն: յԵւրոպա՝ և նոյն իսկ
տեղւոյս օրիորդաց ամեն կանոնաւոր վարժարաններու մէջ
մարմնամարզական դասերը վարժ և համեստ կիներու կ'յանձ-
նուին և չէ թէ պատանիներու, որոց՝ անյարմար և պատշաճու-
թեան կանոնաց հակառակ կ'թուի, կատարել տալու այնպիսի
մարմնային շարժումներ, ձևեր ու շրջաններ որ մէկ կողմէ հա-
մեստութեան զգացումն կրնան վիրաւորել, միւս կողմէ՝ ամեն
պատկառանք ընջել: Պ. Միրաքեան՝ եթէ ոչ քաջ մանկավարժ՝
որ լաւ մարմնամարզ կ'երևի, ինչու համար ուրեմն իր այդ տա-
ղանքը չուզեր փորձել նաև Մեսրոպեան վարժարանն, ուր
մարմնամարզութիւնն՝ թէև պարագայի՝ շաբաթն ըստ Տեղեւորէի
հազիւ մի անգամ կ'որոտէ եղեր, ուրիշ դասատուի ձեռօք:

Ձանց կ'ընենք յիշատակել ուրիշ մարմնամարզական դասեր՝
զոր իրրև առողջապահական կենաց կարեւոր պայմաններ, Հռիփ-
սանուհիներն կ'ընդունէին առաջնորդութեամբ Պ. Միրաքեանի
ոտէպ առաւօտէն ի պտոյտ ելնելով հեռաւոր գիւղեր, և դա-
ւարաւէտ բլրակներու, հովասուն հովիտներու մէջ ծաղիկներ ու
պտուղներ քաղելէն ետև՝ խնջոյքի կ'նստէին. իսկ մարտելու հա-
մար չէին մոռնար զանազան խաղեր, որոց գործիներն էին ծաղ-
կանց փունջեր, ծառակախ օրորաններ, աչք կապուկի թաշկի-
նակներ, թաղաւորոցի վաղվազներ, և խորոված սխառան հատիկ-
ներ:

Ինչ զուարճալի խաղեր:

ՅՈՆԻԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ե

Իւլի, 28 Նոյեմբեր 1893

Ժողովրդական տարեցոյցը. — Գիւղացի ջաղացաւանն. — Ուսումնական Խորհուրդն.

Ինչպէս ամեն ժողովուրդներու՝ նոյնպէս և հայոցս մէջ սոսիալական մեղաժեշտը նորասիրութիւնն: Ինչ որ նոր է, յարգելի է, մեծարանաց արժանի կ'համարուի, ինչ որ մի քիչ հոգակ հանէ՝ անմիջապէս զրկաբաց ընդունելու հակամէտ կ'գտնուի հայն: Այս եռանդն՝ այն ժամանակ՝ գովելի պիտի համարուէր, եթէ միայն վերապահեալ լինէր հայուն հանգէպ, բայց երբ՝ ալ աւելի զգալի ու բուռն կ'լինի եւրոպացւոց համար, այն ժամանակ պարսաւելի ու միանգամայն ծիծաղելի կ'դառնայ: Ըսել չեմ ուզեր որ մերժել հարկ է ինչ որ օտարին է, այլ ընտրանօք հետեւին խոհեմութիւն է և ապագային մէջ գործուած՝ ո՛ր և է սխալի մը տուժման առջև՝ չզղջալու ամենակարեւոր ուղադրութեան արժանի կէտն: Կոյրզկութեան նորութեան մը հետեւի՝ առանց ի նկատի առնելու հանգամանքներու էական խնդիրն, առանց ուղադիր լինելու արդեանց ու հետեւանաց՝ ունայնատմութիւն կ'ենթադրէ:

Աւելորդ կ'համարիմ մի առ մի չարել այն առօրեայ սխալներն որ անզգլութեամբ կ'գործուին, և այս ամենն չպիտի դադրին մինչև որ մերայինք չվանեն այն սխալ համոզումն թէ՛ ինչ որ հայունն է անպատճառ թերի ու անպիտան կ'լինի, և ինչ որ Եւրոպայէն մեզ կ'գայ՝ անպատճառ ազնիւ ու անսգիւտ պէտք է համարուի:

Այս և ասոր նման սխալ ըմբռնումներ, անյուսալի չէ որ օր մը չուղղուին, բայց երանի՛ թէ մօտալուտ լինէր այդ ժամն՝ որպէս զի հայն իր ունեցածն քիչ շատ յարգել ու մեծարել գիտնար:

Եւ ինչպէս ամեն պարագայի մէջ՝ նոյնպէս և հայերէն գրութեւն առջև արհամարհանք մ'ունի ընդհանրապէս, ինչո՞ւ,

որովհետև այն դժբախտ անպատճառ ձանձրոյթ պարտի պատճառել։ Ձեռք ըսեր թէ ամեն հրատարակուած գիրք օգտակար ու իմաստալից, գուարճալի ու դրօսեցուցիչ է, բայց եթէ կայ ցաւալի պարագայ մը, օգտակարն՝ անօգուտի հետ, իմաստալիցն՝ ձանձրալիի հետ կ'ըլլիւթ են, և ամեն նոր հրատարակեալ գրքերու հրատարակիչներն, փնտրելով կ'գոցեն իրենց հաշիւն և վհատութեամբ սլաշարեալ՝ անտարբեր կ'գտնուին նոր և հետզհետէ աւելի կատարեալ գործեալ հատորներ Հասարակութեան առջև պարզելու։

Աներկմիտ եմ, որ հայերն աւելի դումարներ կ'մտնեն օտար գրքերու քան տոհմային հրատարակութեանց համար։ Անլուր շէ այս պարագան քանի որ սոսկ ճշմարտութիւն մ'է։

Կ'երևի թէ Նշան էֆ. Պէրպէրեան նախատեսելով մեր օտարասիրական ձկտումներն և եւրոպական նորութեանց առջև մեր հետաքրքրութիւնն, ահա վերջերս կ'նուիրէ մեզ՝ եւրոպական դրութեամբ հայացեալ՝ իր Ժողովրդական Տարեցոյցն։

Ձէ սխալած Նշան էֆէնտի՝ և գնահատելի գաղափար մը յղացած է, ոչ անոր համար միայն որ եւրոպականի հետեւած է, այլ որովհետև իր Օրացոյցովն յաջողած է հատորի մը մէջ ամփոփել պիտանի գիտելեաց հետ նաև մի քանի գրասէրներու իսկատիպ յօդուածներն։

Այս հատորն մի քանի առաւելութիւններ կ'ներկայէ ինձ, թէ՛ անընթերցասէրն, թէ՛ ուսումնասէրն, թէ՛ տանտիկինն, թէ՛ ծերունին և թէ՛ տղեկն պիտի գտնեն իրենց յարմար հատուածներն ընթերցելու համար։ Առաջինն՝ եթէ գիրքն ձանձրանայ կարգալ՝ պիտի փափաքի անլուշտ ունենալ այս Տարեցոյցն իր պարունակած օրական տուժարի սիրոյն, երկրորդն՝ ծախսու պիտի առնէ զայն կարգալու, երբ լսէ թէ Փանոսեան՝ իր սիրուն ոտանաւորներովն, Ատրուսի և Մոզեան՝ իրենց գիտական յօդուածներովն, Գեր. Մինասեան՝ իր կրօնական մեկնութիւններովն, Զիլինկիրեան՝ իր ուղեւորական շահեկան յիշատակներովն, Քասսմ՝ իր սուր քննադատականներովն և Մամուրեան՝ իր իմաստասիրականովն, էջեր գրաւած են անոր մէջ։ Երրորդն՝ անպատճառ պիտի աճապարէ զայն ունենալու, որպէս զի իր յոյն սպասուհւոյն տոնական օրերն գոց գիտնայ և ըստ այնմ կարգադրէ իր տնական հաւքտուքն, իսկ չորրորդն՝ և վերջինն՝ պիտի փութան գնել այս գիրքն, անդ փնտռելու համար զբօսայի գիտելիքներ և իրենց յարմար զուարճալի խաղեր։

Արեմն, Նշան էֆէնտիի այս հատորն ամենու համար ծառայելի լինելով՝ չեմ կարծեր որ ամեն ոք զայն չունենալու պատճառ մ'ունենայ, երբ մանաւանդ իր աննշան գնովն դիւրամատչելի կ'հանդիսանայ ամեն անհատի համար:

Շնորհակալութեան արժանի է Պէրպէրեան էֆ. որ այս տեսակ հատորի մը հրատարակութեան ձեռք զարկած է, խոստանալով աւելի կատարեւագործեալն դալ տարի ընծայել հայ Հասարակութեան:

Երկսեռ խուռն բազմութիւն մը ներկայ կ'գտնուէր ամսոյս 15 ին Մեսրոպեան վարժարանի սրահին մէջ՝ Գիւղայի Զաղացյան թատերախաղի ներկայացման: Ամեն հանդիսական իբրեւ առաջին փորձ ներողամտութեամբ դիտեց ինչ ինչ պակասութիւններ այս խաղին կազմութեան և ներկայացման մէջ: Կարեւոր և մխիթարական կէտն էր ժողովրդեան համար հասոյթն՝ որ գոյացաւ ի նպաստ Հայ Ընթերցատան, կլորիկ գումար մ'որ բաւական պիտի օգնէ այդ հաստատութեան նոր զարկ մը տալու: Փափաքելի է որ Տնօրէն Խորհուրդն ասպագային մէջ այդպիսի ձեռնարկ մը չսկսած՝ խորհուրդ հարցնէ փորձառու անձերու՝ որ կարող են իրեն աջակից գտնուիլ:

Տեղւոյս նորակազմ Ուսումն. Խորհուրդն իր նիստերը կ'չարունակէ: Ծանր ու փափուկ է իր գործն՝ զոր ի կատար հանելու համար պիտի չընկրկի անշուշտ այլ և այլ դժուարութեանց առջև, քանի որ իր պատասխանատուութեան զգացումն ունի և լոկ անուանական պաշտօն վարելու տրամադիր չերեքր, այլ վարժարաններն գործնապէս վերականգնելու: Ի յոյս խնայածիս նայելով՝ տակաւին նախորդ Ուսումն. Խորհուրդն չէ յանձնած իր յաջորդին, յայտնի չէ թէ ինչ նպատակաւ, վարժարանաց վերաբերեալ արձանագրութիւններն՝ հակառակ եղած դիմումներուն... Իսկ Տեսչութիւնն ներկայեր է Տեղեկաբէր մը՝ վարժարանաց արդի վիճակին յայտարար, վիճակ՝ զոր բնաւ նախանձնի չգտներ այլ հիմնական բարեկարգութեան կարօտ: Հաւանական է որ Ուսումն. Խորհուրդն հաճի այդ Կեդէկաբէրի յոյս հանել՝ որպէս զի ժողովուրդն վերահասու լինի կրթական վիճակին և լինելիք բարեփոխումներն զնահատելու բազդատու թնայան կէտ ունենալ:

Արդէն Պ. Տեսուչն կարգապահութիւնն հաստատելու միջոցաւ կ'խորհի աշակերտներն ծեծելու վարժուած մի քանի անշնորհ դասատուներու ընթացքն Ուսումն. Խորհրդոյ նկատու

ղութեան կ'յանձնէ. մին իր պաշտօնէն կ'արձակուի, մինչդեռ ուրիշ օտարազգի դասատու մը՝ պատուաւոր ընտանիքի համեստ աղջկան մը դէմ անիրաւ և խիստ վարմունք մ'ունենալուն՝ ազգարարութիւն կ'ընդունի:

Ի վերջէ՝ Ուսումն. Խորհուրդն առ այժմ՝ անհրաժեշտ նկատուած փոփոխումները ներմուծելու մտադիր, յաջորդ շրջանին պիտի թողու եղեր հիմնական բարեկարգութեան միջոցները: Թերևս ինձ անծանօթ՝ բանաւոր պատճառներ ունի այսպիսի որոշում մ'ընելու, պատճառներ՝ որ անշուշտ երևան պիտի գան երբոր Տեսչութեան Տեղեկագիրն հրատարակութեան տրուի:

ՆՈՒՐԶԱՆ

ԱԶԴ

Բաւական ժամանակէ ի վեր բազմաթիւ ընթերցողներ կ'յորդորէին Ա. Մալա խմբագրութիւնն այդ ամսաթերթն եթէ ոչ չարթական գոնէ կիսամսեայ ընել: Այդ յորդորներն եթէ ոչ անտես, անգործադրելի կ'մընային ցարդ՝ ղանաղան պատճառներու առթիւ: Սակայն խմբագրութիւնս նկատելով որ հետզհետէ համակրական և քաջալերական առաջարկներն կ'աւելնան, որոշեց 4894 Յունվարի 1էն սկսելով Ա. Մալան ամիսն երկու անգամ՝ հրատարակել՝ ամեն ամսուն 1 ին և 15 ին:

Արդ՝ Ա. Մալա մէն մի կիսամսեայ թերթն պիտի բաշկանայ 32-40 էջէ, և այս նոր կարգադրութեամբ ամիսն 16-20 էջ աւելի պիտի տայ Արդոյ բաժանորդաց, բաժանորդադրութեան պայմանները նոյնը մնալով, այս է 4 արծաթ մէճիտ արտասահմանի և 3 1/2 արծաթ մէճիտ Զմիւռնիոյ բաժանորդներու համար:

Ա. Մալան՝ կայսերական բարեխնամ կառավարութենէ ունեցած արտօնագրին համաձայն՝ սոյն փոփոխու-

Թիւնն ընելով չպիտի փոխէ երբէք իր վաղածանօթ ըսկզբունքն և ուղղութիւնն, որ է՝ Պետութեան օրինաց համաձայն շարժիլ և ի լոյս ածել ինչ որ մեր վեհափառ Սուրբանի լուսամիտ փափաքն է, աջակցիլ հասարակաց բարւոյն և յառաջդիմութեան:

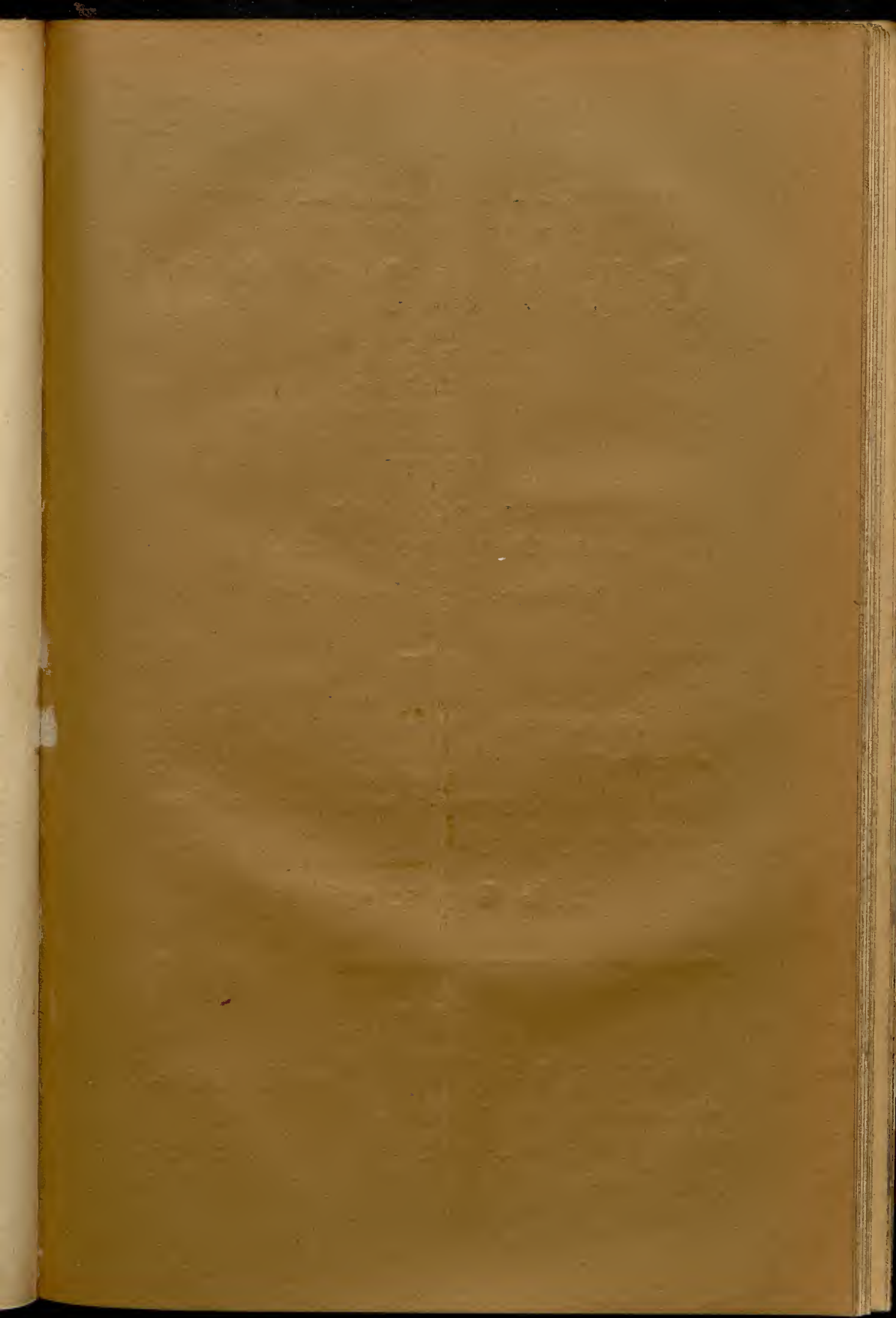
Ա. Մահլա թիւերն քանի որ կ'աւելնան կ'աւելնայ նաև աշխատութիւնն ու տպագրական ծախքը: Ինչ որ խըմբադրութիւնս կարող է ընել օգտաւէտ նիւթերու աւելի զանազանութիւն տալու, չպիտի զանց ընէ, և արդէն ուրախ է ծանուցանել որ քաղքիս մի քանի նշանաւոր դրաղէտներն, ինչպէս Գրիգոր էֆէնտի Չիլինկիրեան, Մեսրոպ էֆէնտի Նուպարեան, Միհրան էֆէնտի Վարպետեան, Աւետիս էֆէնտի Տիլրիկեան ևս տրամադիր են աշխատակցիլ, ինչպէս նաև ուրիշ հայաբնակ քաղաքներու անուանի գրիչներէ աջակցութեան խոստումներ եղած են:

Իսկ ինչ որ Հասարակութեան կ'պատկանի ընել՝ այս է նիւթական քաջալերութիւն՝ այս ձեռնարկի յաջողութեան զարգացման համար, աներկմիտ է խմբագրութիւնս որ չպիտի զլացուի:

Ուստի այն ազգայինք որ պիտի հաճին բաժանորդ գրուիլ Ա. Մահլա, կ'հրաւիրուին այժմէն իրենց փաքաքն յայտնել խմբագրութեանս օրոշակի նշանակելով իրենց հասցէն:

Ա. Մահլան մասնաւոր էջեր ևս պիտի յատկացնէ զանազան ծանուցումներու համար, ուստի փափաքողներն կարող են դիմել Մամուրեան Տպարանն, Մեսրոպեան վարժարանի կից:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
Տ Ա Ր Ե Ց Ո Յ Ց

1894

Տարուան

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ի Չ

ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կ. ՊԵՐԻ Ի՞՞՞ ԶԿԿԻ ԶԿԿԻ ԹԻ՛ 61

Այս զբօսալի ու հետաքրքրաշարժ հա-
տորն ունենալ փափաքողք կրնան դիմել
Մամուլեան հարանն և Կարապետ Գու-
յումճեանի խանութն:

ԳԻՆ 6 պրոչ պրժաթ

ԱԶԴ

Կ'ինդրուի մեր դաւառական Արդոյ բա-
ժանորդներէն՝ որ բարեհաճին իրենց բաժ-
նեզիններն ժամ յառաջ ուղղարկել խմբագ-
րութեանս: